

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 49
(19680)
2023 чылдың
июль 5
среда

Хүннүң үнери — 04:31
Ажары — 21:02
Хүн дурту — 16:31

Садар өртээ
хостуг

12+

Көктүг-шыктыг Могайның малчыннары

Материалды 4-кү арындан номчуур.

/ Шончалай ХОВАЛЫГНЫҢ тырттырган чуруу.

Септелге эгелээн, бензин өртээ өскен

Республиканың автозаправкаларында кывар-чаар материалдарның өртээ-
ниң өзүп турары дээрге сезон аайы-биле болур чүүл-дүр, бо чоокку неделяда
байдал чүгээртей бээр дээрзин Тываның тарифтер албаны тайылбырлаан...

/ 3-кү арында

Үерниң уржуктары

Тываның Чазааның Даргазының оралакчызы А.Монгуш республиканың
Бойдус курлавырлар яамызының төлээлери-биле ажилчын сургакчы-
лаашкын үезинде Сүт-Хөл кожуунуң Алдан-Маадыр суурга четкен...

/ 4-кү арында

60 кудук системазын 2025 чылга чедир
Тывага тургузар.

Үер-халаптың когаралы — 248 млн рубль болган

Тывага "Росавтооруктар"-ның комиссиязы кээп чораан. Үер-халап уржуунда республикада элээн каш ар-гыжылга оруктары үрелген.

Бойдустуң айыыл-халавының чедирген когаралының хемчээлин тодарадыр ажилга дузалажырын Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг ук ведомстводан дилээн.

РФ-тиң Орук-транспорт яамызының айтышкынын күүседире-биле республикага июнь 16–29-туң хуннеринде Росавтодорнуң комиссиязы ажилдап турган.

Комиссиязының специалистериниң баш бурунгаар санаашкыны-биле алырга, үер-халап республикага 248 млн рубль когаралды чедирген. Үрелген оруктарны, көвүрүглерни септээр ажилдарның планын Тываның Орук-транспорт яамызы тургускаш, ону күүседир. Орук кылыр ажилдарны регионун удуртукчузу бодунуң хыналдазынга алган.

Хемнерниң суу үрлээрге, республикада ниитизи-биле 3 км хире автооруктар, 11 көвүрүглер, суг эрттирер 4 хоорзалар үрелген дээрзин Тываның Орук-транспорт яамызы дыңнаткан. Комиссия орук объектилериниң шуптузун шинчилеп көргөш, оларны септел болур дээн.

Оруктарны септээр ажилдарны ийи чадага хуваар, ону 2024 чылдың ноябрьда доозарын эксперт комиссиязы сүмелзэн.

Абакан — Ак-Довурак биле Суг-Аксы — Баян-Тала оруктарында түр үениң кежиглерин, а Чадаана — Ийме, Чадаана — Бажың-Алаак, Чадаана — Суг-Аксының аразында оруктарда үрелген участоктарында окуп эртер черлерни кылган.

/ТР-ниң Чазаның медээзи-биле Р. ДЕМЧИК белеткээн.

Тура дүшпейн бурунгаар

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг элээди шыдыраачы Тамерлан Чындыгыр-биле ужурашкан.

Тамерлан Чындыгыр апрель айда Россияның бирги чери дээш 17 харга чедир оолдар аразында шыдыраа маргылдаазының классиктиг хевиринге 9 салыгдан 7 санны алгаш, 1 дугаар черге төлөтпиг болган. Ол ышкаш 2021 чылда, 14 харлыында, Европага блицке база дүрген шыдыраага чемпионнааш, база шыырак классиктиг хевиринге мөңгүн медальды алган. Тамерлан Чындыгыр — шылгараңгай чедишкыннерлиг шыдыраачы база Делегей чергелиг шыдыраа федерациязы — ФИДЕ-ниң спорт мастери болуп, Тываның төөгүзүнче бир дугаар бодунуң адын алдын үжүктөр-биле кири бижээн. Ол амгы үеде Санкт-Петербургтуң Суворов училищезиниң 10-гу класын дооскаш, 11-ги классче шилчээн.

Тамерлан Самагалдайның уруглар садынга 5 харлыындан эгелеп шашки ойнап эгелзэн. Бирги класска ачазы Айдыс Чындыгыр ону шыдыраага ойнап өөрөткөн. Ийги класска Кызылга Сергей Тюлюш ооң баштайгы тренери болуп, улуг тиилелгелерже оруун ажиткан. Ооң бодалы-биле алырга, шыырак шыдыраачыларны өстүрер сорулга-биле ажилдаарда, уругларны 4–5 харлыындан шыдыраага ойнадып эгелээр. 6 харлыындан тура маргылдааларга кириштирер. Уругну 12 хар

соонда өөредирге, ооң назы-харының аайы-биле маргылдаалар үези эртип, орайтаан болур дээрзин ол демдеглээн. Ол ышкаш 6–8 харлыг уругларны республикадан дашкаар маргылдааларга кириштирери элээн берге-дээшкыннерге таваржып турар. Чаш кижии ада-иези-биле кады чоруур болгай, оон чартык ай иштинде маргылдаага ойнап, элээн улуг чарыгдалдарга таваржыр.

Тамерлан 4 классчы турда Делегей чергелиг гроссмейстер, Бурятияның Улусчу Хуралының депутаты Саяна Ивахинованың шыдыраа школазынче өөредир дээш, Каа-Хем суурда бажыңын садыпкаш, Улан-Удэже уйнуу-биле кады чорупканын кырган-авазы Розалия Чындыгыр дыңнаткан.

— 2016 чылга чедир Улан-Удэге бажыңнар хөлезилеп чурттап турдувус. Дээди Хуралдың удуртукчузу Каа-оол Даваа биске доктаамал дузалажып турар. Санкт-Петербургтуң Суворов шериг училищезинче өөренип кирип алырга, уйнуумнуң дилээ-биле ынаар чеде берген мен. Хүндүлүг дыштанылгаже үнгөш, оглумну деткип чоруур ол-дур ийин — деп, Розалия Николаевна чугаалаан.

Тамерланнның мурнунда кол сорулгазы — Делегей чергелиг гроссмейстер деп хүндүлүг атты чедип алыры база Делегей маргылдааларына тиилээри. Про-

фессинал деңнелдиң шыдыраа маргылдааларында 7 чыл дургузунда ойнап, янзы-бүрү маргылдаалар болгаш мастер-класстар үезинде Делегей гроссмейстери Анатолий Карпов база ФИДЕ хааны Кирсан Илпюмжинов-биле кады чаңгыс шөлге ойнаанын Тамерлан онзагайы-биле демдегледип турар.

Владислав Ховалыгның даалгазы-биле Тамерланнны Тываның чыынды командазының кежигүнү база инструктору кылдыр август айдан тура шалыңче кириер дээрзин спорт сайыды Субудай Монгуш дыңнаткан. Ооң чугаалап турары-биле, Тамерлан чыл санында чедишкыннерин бадыткаптарга-ла, ажил талазы-биле керээзи бир чыл дургузунда улаштыр узай бээр.

Республикада Тамерлан ышкаш шыдыраага салым-чаянныг уруглар хөй дээрзин Тамерланнның баштайгы тренерлериниң бирээзи

Сергей Тюлюш демдегледип турар. Кол-ла чүүл, оларны сайзырадыры-биле таарымчалыг байдалдарны, спортчу школаларга профессионал деңнелдиң шыдыраа секцияларына аңгы тускай бөлүктөрнү ажадары чугула дээрзин ол саналдаан.

Сүбедейниң хуралдаар залына шыдыраа төвүн ажадар, шыдыраа спортунга хөй чарыгдал чогуун спорт сайыды демдеглээн. Ол ышкаш шыдырааны интернет дамчыштыр делегей чергелиг гроссмейстер-биле онлайн хевирге ойнап, спортчу белеткелди бедидип болурун база сайт онзалап демдеглээн.

Ужуражылганың түңнелинде Чазак Даргазы Владислав Ховалыг элээди спортчуга чайынналчак чедишкыннерни болгаш делегей маргылдаазына тиилелгени йөрээп, белектерни сөңнээн.

/Алиса ДОНГАК.

Буян ООРЖАКТИҢ тырттырган чуруу.

Чаа кудуктарны ажыгглалга кириер

Тыва Республиканың "Чуртталга-коммунал ажил-агыйының чаартылгазы" деп 5 чылдың күрүнө программаның боттанылганының I чадазының ажилдары уламчылап турар.

Эрткен неделяда Чуртталга-коммунал ажил-агый яамызының, "Шагаан-Арыг хоорайның водоканалы" МУБ-туң болгаш "Авангард" төлевилел албан чериниң ажилдакчылары Шагаан-Арыг хоорайга идепкейлиг ажилдааннар. Хоорайның коммунал инфраструктурасының объектилерин чаартыр ажилдарны төлевилээр-биле специалистер чугула херек ажилдарны кылып чоруткан.

Төлевилелчилер болгаш геодезистер кудуктар турар черлерни демдегледип, суг хандырылганың болгаш суг чорудар четкилерниң чыдар чериниң ханызын, оларның диаметрин болгаш кудуктар аразын хемчээген. Дараа-зында чаада төлевилел-

сметалыг документацияның бодун белеткээр.

Регоннуң коммуналдыг четкилерин чаартыр 5 чылдың күрүнө программаның I-ги чадазының үезинде Шагаан-Арыг хоорайның Сельская, Юбилейная, Улуг-Хемская, Саян-Шушенское, Рабочая, Гагарин, Фестивальный, Октябрьская кудумчуларына суг хандырылганың болгаш суг дамчыдар системаның хоорзаларын чаартыр ажилдарны 2024 чылга чедир чорудар. Ниитизи-биле Шагаан-Арыг хоорайда 15 километрден узун дурттуг коммунал инфраструктура четкилерин чаартырып планнап турар. Дараазында чылдың төңчүзүндө коммунал хандырылгаларының шынарының экижи келгенин Улуг-Хем кожуунуң төвүндө чурттап турар 10 муң ажыг кижии эскерип каар.

Ол ышкаш Шагаан-Арыгда болгаш Тываның өске-даа кожууннарында чаа кудуктар тургузар ажилдар кончуг идепкейлиг чоруп турарын Чуртталга-коммунал ажил-

агый яамызы дыңнаткан. Бо чылын ниитизи-биле республикада 19 чурттакчылыг черлерге, ооң иштинде 17 суурга болгаш Шагаан-Арыг хоорайга, Кызылдың "Спутник" микрорайонунга 21 кудук ажилдап эгелээр. 2025 чылга чедир боттандырап "Тыва Республиканың чурттакчы чонун арыг суг-биле хандыраы" деп программа эзуугаар кудуктарны кылып турар.

Эрзин кожуун төлевилелди боттандыраы-биле дүрген ажилдап кирипкен. Мөрен, Бай-Даг, Нарын болгаш Булуң-Бажы суурларда кудуктар өрүмнээр ажилдар кылдынган. Тус черниң чурттакчы чону чаа кудуктардан арыг сугну июль айдан эгелеп узуп ижи эгелей бээр. Барыын-Хемчик кожуунуң Шекпээр, Бижикиг-Хая, Барлык, Дөң-Терезин болгаш Аксы-Барлык суурларда кудук кылыр ажилдар база эгелзэн. Ында кудуктарны казып каан.

Бо чоокку хуннерде Тес-Хем, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик кожууннарда кудуктарны

эптээр ажилдар эгелзэн. Чөөн-Хемчик, Кызыл кожуунда база Кызыл хоорайда кудуктар кылырына чугула херек чүүлдер садар ажилдар чоруп турар.

Республикада чаа кудуктар тургузар улуг ажил Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның 2021 чылда кожууннарже ажилчын сургакчылаашкыннарының соонда эгелзэн. Кажан ол кожууннарда чеде бээрге, кудуктарның ажилдаары багай, сандан үнүп турары-биле нарын айтырыглар тургустунуп турар дээрзин чурттакчы чон чугаалап турган. Чуртталга-коммунал ажил-агый яамызының мурнунга республиканың суурларының кудуктарында берге айтырыгларны шиитпирлээр сорулганы Тываның Баштыңы салган.

2025 чылга чедир Тывага боттандырап программа эзуугаар 60 кудук системанын тургузар дээрзин Чуртталга-коммунал ажил-агый яамызы дыңнадып турар.

/Чыжыргана СААЯ.

| КАПИТАЛ СЕПТЕЛГЕ |

Даштыкы хевири чаарттынар

Республиканың хоорайларында болгаш кожууннарында чаагайжыды туткан хөй квартираларлыг бажыңнарның ниити өнчүзүнүң септелгези — оларның материал-техниктиг байдалың экижидериниң, үр үеде эдилелин хандылар талазы-биле эргежок чугула хемчег. Капитал септелге ажылдарын “Хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезиниң республика фондузу” деп коммерциялыг эвес организация чорудуп турар.

Бажыңның ниити өнчүзүңгө ооң квартиралардан дашкаар кезии хамааржыр. Ол дээрже бажыңның ниити ханазы, кырында дээвири, подвалдар, чадалар, лифт, квартираларның эзеринге чуртталга-коммунал ачы-дуза чедирериниң системалары дээш өске-даа ниити хереглелдин чүүлдери хамааржыр. 2023 чылда хөй квартираларлыг 34 бажыңның ниити өнчүзүнүң капитал септелгезин чорудары планнаттыңан. Кызылда — 19, Ак-Довуракта — 4, Кызыл-Мажалык суурда — 3, Шагаан-Арыгда — 7, хоорай чергелиг

Каа-Хем суурда 1 бажыңның ниити өнчүзүңгө септелге ажылдарын чорудар. Аңаа ниитизи-биле 77,30 миллион рубль акшаны чарыгдары көрдүңген. Ооң 68,90 миллиону капитал септелге дадывырының акшазы.

Тываның найысылалы Кызыл хоорайның ниити өвүр-хевири бир яны онзагай болурунче тус черниң эрге-чагыргазы кичээңгейни кезээде угландырып келген. Ону улам чараш болдурары-биле, Тываның Баштыңы Владис-

лав Ховалыгның даалгазы ёзугаар Кызыл хоорайда хөй аал чурттаар бажыңнарның ханаларының даштын септээр, оларның кудумчу талазын аяңныг чараш шинчи киирер талазы-биле ажылдар амгы үеде чоруп турар.

Хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезиниң республика фондузунун медээлери-биле алырга, Кызылдың төп кудумчулары Ленин, Кочетов, Кызыл партизаннар, Московская кудумчуларда

бажыңнарның ханаларының даштын септээр, эң ылаңгыя кудумчу талазын аяңныг чараш кылдыр шеверлээр көрдүңген. Июнь айның сөөлгү хуннеринде байдал-биле алырга, Ленин кудумчузунда 24, 53, 60 дугаарлыг, Кочетов кудумчузунда 102, 106 дугаарлыг бажыңнарның ханаларын септеп, кудумчу талазын аяңныг шинчи киирген.

Кызылдың төп кудумчуларында хөй квартиралыг бажыңнарның кырынга, кудумчу талазында ханаларын-

га кижизидикчи, патриотчу ужур-уткалыг “оттук” каасталганы дерип кылгаш, оларны электри-биле чырыдары база планнаттыңан. Сууртаал, сургаал болгаш угаадыглыг уткалыг каасталгаларны Дружба кудумчузунда 15, 19а дугаарлыг, Кочетов кудумчузунда 2, 106 дугаарлыг, Кечил-оол кудумчузунда 7 дугаар, Кызыл партизаннар кудумчузунда 15 дугаар, Московская кудумчузунда 123 дугаарлыг бажыңнарга кылыр.

“Чаа эгелээшкин — тутундурган эрги чүүл” дээн ышкаш, совет үеде тургускан Дружба кудумчузунда 15 дугаар бажыңның кырында “Партияның планнары күүсеттинген”, Кочетов кудумчузунда 106 дугаар бажыңның кырында “Агаар транспорту-биле аргыжынар!”, Кечил-оол кудумчузунда 7 дугаар бажыңның кырында “Бистиң күжүвүс чаңгыс демнивисте” деп кыйгырыг бижиктерни септеп дооскан.

2023 чылдың төнчүзүңгө чедир хөй квартиралыг 10 бажыңның ханаларының кудумчу талазын шеверлеп септээр, 8 бажыңның кырынга электри-биле чырыдар угаадыглыг бижиктерни тургузар сорулга салдыңганын Хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезиниң республика фондузу дыңнаткан.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Септелге эгелээн, бензин өртээ өскөн

Республиканың автозаправкаларында кывар-чаар материалдарның өртээниң өзүп турары дээрже сезон аайы-биле болур чүүл-дүр, бо чоокку неделяда байдал чүгээртэй бээр дээрзин Тываның тарифтер албаны тайылбырлаан.

2023 чылдың январьдан июньга чедир бензин өртээңгө албан ёзуу-биле мониторинг эрттирип турган. Ооң медээзи-биле алырга, АИ-92 маркалыг бензинниң өртээ 11,5 хуу өскөн. Январда ооң 1 литрде ортумак өртээ 46,70 рубль, а июньда 52,09 рубль апарган.

АИ-95 маркалыг бензинниң өртээ 10,3 хуу өскөн. Январда ооң 1 литрде ортумак өртээ 49,60 рубль, а июньда 54,69 рубль чедер берген. Бензин өртээн колдуунда май биле июнь айда өстүргөн.

Россияның Монополияга удур албанының айтып турары-биле алырга, чурт иштинин рыногунда АИ-92 биле АИ-95 маркалыг бензин чедишпейн турар. Ооң ужурунда нефть продуктуларын мөөңү-биле (биржага) садар өртээ шуут өскерлип турар деп, Тарифтер албанының эксперттери тайылбырлаан. Тываже болгаш өске регионнарже кывар-чаар материалдарны чедирип турар кол хандырыкчылар — Сибирьниң нефть болбаазырадыр улуг заводтары септелге кылыр дээш, кезек үеде ажылын сосаткан. Ынчангаш бензинниң өртээн өстүргөн чылдаганы ол.

Россияның девискээринде заводтарга чылдың-на септелге эгелей бээр,

өртөктер ол үеде хенертен өзер. Кывар-чаар чүүлдерниң өртээ рыноктун байдалының салдары-биле тургустунар деп, Тарифтер албаны демдеглээн. Кажан септелге доосту бээрже, хереглекчилерге бензинни четчир кылдыр бүдүрүп эгелээр, ооң өртээ ынчан өйүндө апар.

Өртөктерни өстүрбези-биле күрүнениң чогуур хыналда органнары чугула бөлүк ажылдарны кылган. Регионнун шупту автозаправкаларында өртөктерниң байдалын монополияга удур албаның төлээлери хуннун-не хынап турар. Автозаправкаларга бензин эккеп турар хандырыкчылар боттарының өртөктерин кайы хире өстүргенин айтып бижээн медээни көргүзерин негеп турар. Өртөктерни кайы хире өстүрүп эгелээнин специалистер тодараткаш, ону чылдагаан чок өстүргени билдине бээр болза, монополияга удур чогуур хемчег алыр деп турар.

Ооң аңгыда, биржага садар нефть продуктуларының хемчээлин көвүдедириниң дугайында документини Россияның монополияга удур федералдыг албаны ажылдап кылган. Чурттуң иштиги рыногунга бензин болгаш солярканы хереглекчилерге четчир кылдыр садып эгелээр.

Амгы үеде чурттуң өске регионнарында бензин өртээн анализтеп турар. Сибирь федералдыг округтун девискээринде, Иркутск биле Даг-Алтайда бензин өртээ элээн өскөн дээрзин илереткен.

/ ТР-ниң Чазааның медээзи-биле
Р. ДЕМЧИК белеткээн.

Аныяктарны хаара тудар төп

Барыын-Хемчик кожууннун Кызыл-Мажалыкта Аныяктар төвү тургузар оран-савада капиталдыг септелге чоруп турар. Чаа септеттинген оран-сава көдээ черниң аныяктарының сайзыралына эки салдарлыг төп болур.

Эрткен чылдың төнчүзүңгө Аныяктар херектериниң талазы-биле федералдыг агентилелдин «Аныяктар региону» деп мөөрейиниң 64 ажыг миллион рубль акша шаңгалын Тыва ойнап алган. Ону республиканың аныяктар политиказын хөгжүдөр талазы-биле программа-ны боттандыраарына ажыглаар.

Барыын-Хемчик кожууннун Аныяктар инициативаларының төвүнүн удуртукчузу Чечек Монгуштун чугаалап турары-биле алырга, бо чылын ол акша-хөреңги-биле Би-Хем болгаш Барыын-Хемчик кожууннарда Аныяктар төптеринге капиталдыг септелгелерни чорудуп эгелээн.

«Бистиң кожуунче 16 миллион рубльди шилчиткен. Ооң мурнунда бо оран-савага 70 чыл бурунгаар туттунган, чаңгыс-да септелге кылдынмаан поликлиника турган. Ам бо оран-саваның иштинде капиталдыг септелгени кылып турары бо. Септеп, чаарткан соонда, аңаа музыка студиязы,

спортчу шөл, коворкинг-төп, аныяктар кафе-зи база боттарының төлөвилелдерин ажылдап кылыр компьютер залы турар» — деп, Чечек Монгуш чугаалаан.

Аныяктар төвүн тургускан кол сорулгазы — аныяктарны болгаш элээдилерни ажыктыг ажыл-херектерге хаара тудары, көдээ черден аныяктарның чорурун эвээжедири.

/ Бистиң корр.

Үерниң уржуктары

Тываның Чазааның Даргазының оралакчызы Алик Монгуш республиканың Бойдус курлавырлар яамызының төлээлери-биле кады үерниң уржуундан үрелген черлер бар бе дээрзин ажилчын сургакчылаашкын үезинде тодарадып, Сүт-Хөл кожуунуң Алдан-Маадыр суурга четкен.

Ажилчын бөлүк суурга келгеш, үерниң уржуктарын болдур-базы-биле кылып чоруттунган ажил төлөвилел-смета документациязынга дүгжүп турарын хынаан.

“Үер болган санында-ла Хемчик хемниң эрин чуй шаап аппаарын көрүп тур бис. Ынчангаш ам хемниң үнүн эрги уг-шиинче эде чаяры-биле төлөвилел-смета докумен-тилеринге өскерилгелерни кириер шиитпирни хүлээп алдывыс. Ол ышкаш Ишкин суурнуң соңгу талазында дагның эдзэнге суг чаяр буганы кылыр арганы өөренип көрдүвүс. Үерниң уржуундан когаралдың хемчээлин канчаар санаарыл дээр болза, кожуун бүрүзүнде чагырга черлери хыналда актызын эрттиргеш, чугула херек докумен-тилерни шуптузун белеткеп кылган. Амгы үеде шупту докумен-тилерни хынаар ажилдар чоруп турар. Бир эвес санаттыг хемчээлдер бадыткаттына бээр болза, ооң соонда кожуунга үерниң уржуун

чайладыр чарыгдалдарның чамдызының орун тургузуп бээр” – деп, Алик Монгуш чугаалаан. Оон аңгыда, оралакчы дарга республиканың Көдээ ажил-агый яамызының төлээлери-биле Мөңгүн-Тайга кожуунга баргаш, мал оолдаашкыны-биле таныжып, чугула айтырыгларны чугаалашкан.

Эрткен чылын кожуунуң девискээринге улуг харның дүшкени нарын байдалды тургузуп турган. Ооң уламындан мал-маганның өлүп турары илерзэн. Ынчангаш Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг кыжын мал чеминиң өрттөн таарымчалыг кылдыр өйлээр сорулганы салган. Ынчангаш чайгы үеде кожуунга эки шынарлыг мал чемин белеткеп турар көдээ ажил-агыйлардан садып алгаш, керээ ёзугаар

боттарынга-ла шыгдадып каар.

Мал чемин белеткеп турар кижилер шак ынчаар акшаны ажилдап ап турарлар, а малчыннар чайгы өрте-биле бир дүрүгнү 1200 рубльга садып ап турарлар. Шак ол акша-хөреңгини дараазында хемчеглерге дээш бодунуң бюджетинче эгидип ап болур.

Бо чылын мал чемин белеткелинге чарыгдалдарның кезин эгидип бээр дузаламчы бүдүн Россияда чок дээрзин республика Чазааның Даргазының оралакчызы дыңнаткан.

Тываның Баштыңы чүгле мал чемин белеткээр ажил-агыйларны аңгы тургузар арганы өөренип көөр даалганы берген. Мал чеминиң быжыг курлавырын тургузарын көдээ ажил-агыйларга Тываның Чазаа сүмелеп турар.

“Ниитизи-биле часкы тарылга ажилдары, агаар-бойдустуң аайы-биле орай эгелзэн-даа болза, органи-застыг эрткен. Ооң мурнунда чылдарга бодаарга, чааш-кынныг чай-дыр, ынчангаш эки дүжүттү манап турар бис.

Танды болгаш Кызыл кожууннарда сизген эки үнүп турар. Ынчангаш июль эгезинден тура сизген кезер ажилды эгелей бээр бис” – деп, Алик Монгуш чугаалаан.

Амгы үеде республикада өрттерни шуптузун өжүргөн дээрзин оралакчы дарга дыңнаткан. Бо хүнде хып турар өрттер чок. Ол ышкаш июнь айның эгезинде республиканың чедери берге черлеринге 9 өрт болганын, оларның шуптузун кыска хуусаа дургузунда өжүргөн дээрзин ол демдеглээн.

/ Чыжыргана СААЯ.

Буян ООРЖАКТЫҢ тырт-тырган чуруктары.

«Чаа сорук» төлөвилелдин Бии-Хем кожуунуң Өөк суму-зундан 2021 чылдың киржикчилери – Алексей биле Сайсуу Байкаралар. Олар көктүг-шыктыг Могай деп черде малчын турлаан тудуп алганнар.

Малчыннар күрүнөдөн алган 20 баш хунажын инзэниң баш санын өстүрүп көвүдеткеш, ийи чыл эрткенде, кожуунуң өнчүзүнчө

дамчытканнар. Байкаралар чурттаар бажың, кажаа-хораадан аңгыда, чунар-бажың, серилиг чайгы паштаныр чер, аңмаарны немей тудуп алганнар.

Көктүг-шыктыг Могайның малчыннары

– Мал ажилыңа черле сонургалдыг болгаш, «Чаа сорук» төлөвилелин чарлап-тарга, улуг күзел-биле кириш-тивис. Бирги кыш хүр-менди эрткен. Бо кыжын каражалыг болдувус, каш баш инек хораан.

Өршээл болуп, кокай харын-даа өдекче кирбейн турар. Чоорту кажааны улгат-тырар, машина тургузар чер болгаш бажың тудар дээш кылыр ажил-ла хөй – деп, өгнүң эр ээзи ажил-ижин болгаш сорулгаларын таныштырды.

Байкаралар дөрт ажи-төлдүг. Өгнүң кыс ээзи саан үезинде уругларынга ак чемин кылып берип турар. Улуг уруу Томск хоорайда сургуул. Үш ожуң дажы дег оолдары ада-иезинин солуттунмас дузалакчылары. Олар тыва кижиниң чаңчылчаан ижинге чажындан тура өөренип, өзүп турар.

/ Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

| ТУСКАЙ ШЕРИГ ОПЕРАЦИЯ |

Тывадан дайынчыларга, оларның өг-бүлелеринге дуза

Россия Федерациязының Президентизи Владимир Путинниң чарлыгы-биле тургускан “Ада-чурттуң камгалакчылары” күрүне фондузунуң Тыва Республикада салбырынга тус черниң массалыг информация чепсектериниң ажилдакчылары-биле ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы, Тываның Баштыңының Тускай шериг операция талазы-биле төлээзи Тимур Куулар, ТР-ниң күш-ажыл болгаш социал политика сайыды Эдуард Сандан, “Ада-чурттуң камгалакчылары” күрүне фондузунуң Тыва Республикада салбырының удуртукчузу Мерген Кызыл-оол олар июль 3-те ужурашкан. Россияның Украинада чорудуп турары тускай шериг операцияга Тывадан киржикчилери дайынчыларга болгаш оларның өг-бүлелеринге социал деткимче дугайында олар чугаалап берип, журналистерниң айтырыгларына харыылааннар.

Тускай шериг операцияның эгезинде-ле бистин чаңгыс чер чурттуглары-выс дайынчыларга болгаш оларның өг-бүлелеринге кандыг дуза кончуг чугула дээрзин билир турган бис деп, Тимур Куулар дыңнаткаш, херек кырында чедирген социал болгаш моральдыг деткимче дугайында допчулап чугаалаан. Ол дээрже Тывадан дайынчыларга 3 миллион рубль өртектиг тускай камгалап хепти садып бергени, бо чылдың апрель айда 41 санныг транспорт аймаан чорутканы, 55-ки мото-адыгжы (даг) бригаданың болгаш Росгвардияның дайынчыларынга, Тывадан шеригже келдиркеннерниң 74-кү бригадазынга тускай дайынчы чепсек-херекселди, идик-хепти садып бергени дээш оон-даа өске дуза.

Тывадан дайынчыларга болгаш оларның өг-бүлелеринге моральдыг деткимче дугайында Тимур

Куулар чугаалап ора, Шагаа байырлалының үезинде национал тыва чемнерни чаңгыс чер чурттуглары-выска чедиргенин, оларның чоок кижилери-биле тускай телекөвүрүгнү Төп шериг округунуң болгаш 55-ки мото-адыгжы (даг) бригаданың деткимчези-биле организастаанын демдеглээн.

Тускай шериг операцияның киржикчилеринге моральдыг, психологтуг, эмнелге болгаш социал дуза дугайында ТР-ниң күш-ажыл болгаш социал политика сайыды Эдуард Сандан чугаалап ора, “Серебрянка” болгаш Дус-Хөлде санаторий-профилакторийлерге дайынчылар өг-бүлелери-биле кады халас дыштаныр аргалыг дээрзин дыңнаткан.

Күрүнеден социал деткимче алыр эрге-ажыын тускай шериг операцияның киржикчилери бүрүнү-биле ажыглаар аргалыг болзун дээш, документилер чыырының болгаш бүрүткээрин чаңгыс аайлап, “чаңгыс соңга” аргазын боттандырып турарын ТР-ниң

күш-ажыл болгаш социал политика сайыды дыңнаткан.

Украинада дайынчы хөделиишкннерниң киржикчилеринге, оларның өг-бүлелеринге тус чер бюджетинден социал деткимче көргүзүлгө бир берге чүүл республиканың хоойлу-дүрүмнеринге эдилгелерни дарый кириери болган дээрзин Эдуард Сандан демдеглээн. Бо талазы-биле федералдыг деңгелде, Россияның өске регионнарында кандыг ажыл чоруп турарын хайгаарап көрүп, оларның арга-дуржулгазын ажыглап, республиканың хоойлу-дүрүмнеринге эдилгелерни киригенин ол чугаалаан.

Тускай шериг операцияның киржикчилеринге, оларның өг-бүлелеринге дузаның хире-чергеzi Тываның бодунуң бюджетиниң арга-хоргазындан база дыка хамааржыр деп Эдуард Сандан демдеглээн.

“Ада-чурттуң камгалакчылары” күрүне фондузунуң Тыва Республикада сал-

быры тургустунган үеден бээр кандыг ажыл кылып чоруттунганын ооң удуртукчузу Мерген Кызыл-оол журналистерге чугаалап берген. Тус чер фондузунуң салбырының социал координаторлары тускай шериг операцияның киржикчилери, оларның өг-бүлелери-биле кончуг кичээнгейлиг ажылдап турарын Мерген Кызыл-оол дыңнаткан. Оларның медицина реабилитациязын эртеринге, уруг-дарыын садиктерге болгаш өөредилге черлеринче өөредип киреринге дээш оон-даа өске деткимчени көргүзүп турар. “Дайынчы хөделиишкннерниң киржикчизи” шынзылганы кылдыра-рынга, хоойлуда көрдүнгөн социал чиигелделерни алырынга херек документилерни четчелээринге тускай шериг операцияның киржикчилеринге “Ада-чурттуң камгалакчылары” күрүне фондузунуң Тыва Республикада салбырының ажилдакчылары киржип турар. Улуг кичээнгейни тускай шериг операция үезинде амы-тынындан чарылган дайынчыларның өг-бүлелеринче салып, олар хоойлу-дүрүмде көрдүнгөн социал төлевирлерни күрүнеден алыр эргелиин бадыткаар документилерни четчелээринге дузалажып турар.

“Ада-чурттуң камгалакчылары” күрүне фондузунуң Тыва Республикада салбыры тускай дайынчы операцияның киржикчилеринге болгаш оларның өг-бүлелеринге дузаны чедирерин улам күштелдирип, солдат иелерни, дайынчыларның өг-бүлелерин болгаш хөй-ниити организацияларны каттыштырганын Мерген Кызыл-оол дыңнаткан.

Тываның Баштыңының Тускай шериг операция талазы-биле төлээзи Тимур Куулар, ТР-ниң күш-ажыл болгаш социал политика сайыды Эдуард Сандан журналистерниң айтырыгларына допчу харыыларны берген.

Украинада тускай шериг операция үезинде дайын-

нарга туттурган, дайынчы хөделиишкннер үезинде сураа чок читкен дайынчылар дугайында социал четкилерде медээлерге хамаарыштыр айтырыгга Тимур Куулар харыылап олуп, хамыктың мурнунда Россияның Камгалап яамызының “изиг” телефонунче долгаарын сүмелзэн (массалыг информация чепсектериниң медээлеринде ооң дугаары 8 800 301-14-67 кылдыр айтылган). Туттурган, сураа чок читкен чаңгыс чер чурттуглары-выс дайынчыларга хамаарыштыр ажылдарны чогуур шериг албан черлери болгаш өске-даа органнар-биле кады чорудуп турарын Тываның Баштыңының Тускай шериг операция талазы-биле төлээзи дыңнаткан.

Тускай шериг операцияның киржикчилеринге акша төлевирлериниң дугайында айтырыгга Эдуард Сандан харыылаан. Шеригже шиллелени Тывада пунктулар таварыштыр эрткен, “Россия Федерациязының тускай аттарлыг шериг кезектери” чергелиг шериг кезектери-биле керээ чарган дайынчы бүрүзүнге 100 муң рубль түңнүг чаңгыс удаа акша төлевирин республиканың бюджетинден тускайлап берип турарын сайыт дыңнаткан. “Россия Федерациязының тускай аттарлыг шериг кезектери” чергелиг шериг кезектериниң дайынчыларның эрге-байдалын Россияның Чепсектиг Күштериниң шериг албанныгларының эрге-байдалы-биле деңгээлин, ынчангаш федералдыг акша төлевирлерин олар ап болур эргелиг апарганын Эдуард Сандан чугаалаан. “Вагнер” хууда шериг компанияның дайынчыларын орнукушударына чаңгыс удаа 100 муң рубль акша төлевирин үндүрүп турарын база сайыт дыңнаткан.

Журналистер-биле ужуражылганы доозуп тура, Тывадан дайынчыларга бүгү талаалыг дузаны республиканың эрге-чагыргазы болгаш чону моон-даа соңгаар уламчылаарын Тываның Баштыңының Тускай шериг операция талазы-биле төлээзи Тимур Куулар чугаалаан.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Ада ТЮЛЮШТУҢ тырттырган чуруу.

| МЕДЭЭ |

Найысылалга чаа спорт залы немежир

Кызылдың Правобережная кудумчузунда 800 дербелчин метр шөлдүг чаа спорт залын тудуп турар.

“Бизнес-спринт (Спорту шилип тур мен)” чаа федералдыг программага Тываның спорт объектизиниң төлөвилелин шилээн. Ол программага киржир баштайгы 24 регионунуң аразында Тыва

база бар болган.

Күш-культура болгаш спорт залын ниити 87 млн. рубль-биле тудуп кылыр. Программаның негелдези-биле аңаа хуу инвестицияны кириер үлүү – 10 млн ажыг рубль. Оон өске хөреңгизин субсидия кылдыр бээр. Ол дээрже күрүне биле хуу эштежилгенин дугуржулгазын үндөзилээн ажыл болур.

Тудугну май айда эгелээн. Хуусаазын мурнады тудугулар шалыпкын ажылдап турар. Аңаа мини-футбол, хол бөмбүү, баскетбол-даа ойнап болур. Залдың даштында чарыш, баскетбол, волейбол ойнаар, ГТО нормалары дужаар шөлдөр болгаш автомашина тургузар аңгы чер турар.

«Кадыкшылын, күш-шыдалын дадыктырар

күзелдиг улус залга кээп болур. Спорт зал хуннун-не 9.00 шактан 18.00 шакка чедир халас ажылдаар. Төлевирлиг хандырылгалар база турар» – деп, спорт сайыдының оралакчызы Субудай Оюн чугаалаан.

Найысылалдың оң талакы микрорайонунга спорт залды декабрь төнчүзүнде ажыдар

деп планнап турган, ынчалза-даа ооң бетинде ажылдай бээр чадаваз дээрзин республиканың Спорт яамызы дыңнадып турар.

/ ТР-ниң Чазааның медээзи-биле Р. ДЕМЧИК белеткээн.

Човулаңның дөвүнчүүнде

Турум чурттаар чери чок кижилер, орустап — "лицо без определенного места жительства" дээр. Хурааңгайлаарга, БОМЖ. Тывалап-даа, бомж деп турар бис.

30 чыл бурунгаар Тыва Республиканың Чазаның социал ажылдакчылары Кызыл хоорайда бомжтарның тодаргай санын адап, кандыг хемчеглер алдынып турарын хуралга илеткеп турган чүве. Ол кайыын тодаргай сан-чурагай турган деп, янзы-бүрү албаннарның бергени сан-чургайларны бир специалист хурааңгайлааш, берген хире. Ам ол сан өскени билдингир, ук социал илерээшкин-биле демиселдин арга-хоргалары база, эрткен үелерге көөрдө, өскерилгени чугаажок. Бир кезек үеде Кызыл хоорайның чагырга чери, полиция болгаш хей-ниитижилер, а ол ышкыш эмчилер турум чурттаар чери чок кижилерни хынап, учетка ап турган. Оларны халас аыш-чем-биле көгүдүп тургаш, ай дургузунда 127 бомжту илереткен, оларның 58-зиниң чурттаар оран-савазы бар-даа болза, хоорай кезип тояап, диленип чорууру тодараан, 69 кижилер бажың чоктар. Кызылдың мэриясының парлалга албанының ынчан дыңнатканы-биле алырга, бомжтарның хей нуруузу (41 кижилер азы 59,4 хуузу) эр кижилер болган. Эр улустуң ортумак назыны — 43,1 хар, а херээжен улустуң — 40,9 хар. Илереттинген бомжтарның 47-зи — Тываның кожууннарының чурттаакчылары, 4 кижилер Россияның өске регионнарындан, а бирээзи Украинадан келген болган. Оларның 28,8 хуузу моон мурнунда

шииттирип чораан, инвалид болган азы хоочурап аараан кижилер. Хей кезини уруг-дарыгы.

Турум чурттаар чери чок апарганының чылдагаанынга байысааткан хамаатыларның 28,8 хуузу шииттирип чораны, 21,7 хуузу өг-бүлениң чидиг айтырыглары, 20,3 хуузу чурттаар оран-савазын орнап азы садып тура мегелеткени, 24,6 хуузу амы-хуунуң шилилгези кылдыр адаан. Мегелеткен улустуң 10,1 хуузу уруглар бажыңнарын дооскаш, бажың-балгат-биле хандыртынмаан кижилер болган. Оларның ортузунга чоруттунган шинчилелдер чүгле 30 хире ындыг кижилер амыдыралдың бо берге байдалындан үнер оруктарны дилеп чоруурун илереткен.

Кызылдың кудумчуларын-да амыдыралдың дөвүнчүүнге келгеш, тояап, диленип азы тыптынып алганы бичии акша-кокшулу-биле арагалап, бок чукшуп чоруур кижилерниң тодаргай санын корум-чурум камгалаар органнар-даа, ындыг кижилерге амыдыраарынга дузалажып турар хей-ниити организациялары-даа огулуг билбес.

Кызыл хоорайда "Поддержка" (Деткимче) республика төвүнүң парлалга секретары А. Салчактың чугаазы-биле алырга, амгы үеде найысылалда турум чурттаар чери чок кижилерниң саны ийи чүс ажыг. Бүдүн республикага хамаарыштыр сан-чурагайлар ында чок болду, ону чер-черлерде албаннардан айтырганы дээр деп харылады. Моон алгаш көөрге безин, бо айтырыгның талазы-биле чаңгыс аай удуртулганың чогу көстүп турар. Албан-организация бүрүзү бодунуң аайы-

биле хөдөлүп чоруп турар: чагырга чери аңгы, иштики херектер органнары бир аңгы, янзы-бүрү төптөр, ачы-дуза чедирер органнар, социал албаннар бир аңгы дээр баар. Ынчангаш сан-чургайларның аңгы-башка, чаңгыс аайланчак эвес болуп турарының чылдагааны ында.

Шаанда "бомж", "бич" деп сөстөр дыңналыр эвес, харын-даа ону билбес турган чыгы. Ооң орнунга

"маңгысталчак амыдыралдыг" деп термин калбак ажыл-лалга турган. Бомжуларга хамаарыштыр алырга ындыг, харын-даа РСФСР-ниң Кеземче хоойлузунда 1960 чылдың октябрь 27-ден эгелеп, улус-чоннуң ортузунга "тунеядство" — "маңгысталчак амыдырал" деп тускай чүүл тыптып келген. Аңаа дүүштүр ажыл кылбас, тояанчы, арагачы, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, маңгысталчак амыдыралды тудуп чоруур кижини эмнелге-күш-ажыл профилакторийинге ийиден дөрт чыл чедир шиидип турду. Күш-ажыл-биле эмнел турганы ол-дур ийин, а арагачыларны аңаа шын-на сетки-

ли-биле эмнел турган. Моон алгаш көөрге, ындыг илерээшкин эрткен чүс чылдың алдан чылдарының эгезинде нептереңгейжээн турган хире. Ол "шүүрнү" тывалар база көрүп, кезинге аарышкылы-биле ожаап, шыдажып эрткен. Чеже хире кижилер ол "шүүрнү" эртпээн дээрлел. Оларның аразында эзулуг арагачылар-даа, ажыл кылбайн, ыңай-бээр көжүп, тояап чоруп турарлар-даа, бир шагда ат-сураглыг

чораан спортчулар-даа, чогадыкчы интеллигенцияның төлээлери — чогаалчылар, журналистер, композиторлар, чурукчулар, артистер-даа хей.

Эрткен болгаш амгы үени деңнештирип олурарга, бо социал илерээшкениң дөзүндө биезги-ле чылдагааннар чаштынган: ада-иелерниң болгаш ажы-төлдүн, чоок кижилериниң аразында эптеш чок харылзаа-хамаарылгалар, шимчeves өнчү-биле холбашкан хөдөлгилер, кижилерниң амыдыралдан хөңнү калганы дээр оон-даа өске.

Бо социал илерээшкениң республикада калбарып олурарын көргөш, 30 чыл бурунгаар Тываның Чазан

маңаа эмнелге-күш-ажыл профилакторийин катап тургузарының айтырыын шыңгызы-биле көдүрүп, тускай санаашкыннарын чорудуп турду. Бии-Хемниң ол үеде каш-ла өреге арткан кара хөрзүннүг Хадың суурунун баазынынга, Каа-Хемниң база-ла кара хөрзүннүг Белбей деп чериниң бир шагда суур турган черинге ындыг профилакторийни тудар болза ажырбас деп специалистер санап турган. Хадың суурга хамаарыштыр алырга, мында байдал черле чүгээр, кожуун төвү-биле аргыжып-харылзажып орук-чириктиг, электрижилге бар, чер айтыры колдуунда шиитпирлеттинген, хос оран-сава эңдерик. Белбейге профилакторий тударының айтыры чогу берип болуп турган. Кол-ла чүүл — акша-төгери айтыры. 1990 чылдарда акша-төгери талазы-биле берге турганын чугаалап-даа канчаар. Моон ужуң ук чаагай төлөвилел боттанмайн барган чүве. Оон башка бөгүнгү байдал шала өске турары чугаажок. 30 чылдарның дургузунда черле өскерлишкенин тургай-ла, тараа, картофель, ногаа аймааның өстүрүлгезиниң, ажыл чок кижилерни хаара тударының, чаа ажыл-чын туруштарның, эде өөредилгениң айтырыглары шиитпирлеттинген тургай.

Амды дээрзинде янзы-бүрү албан черлери бодуну-биле хөдөлүп турар деп үстүндө каксы демдеглээн бис. Ниити удуртулга-башкарылга айтыры хожудап турар байдал бар. Эрги шагның эки үлегер-дуржулгаларын ап, амгы үениң чаа депшилгелиг чедишкенин немел тургаш, бо чидиг айтырыга бурунгаар базымнар кылыры эргежок чугула.

/ Артур ХЕРТЕК.

Демниг ажылдың түңнели

Республиканың кожууннарында эрге-хоойлу органнарының төлээлери Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның даалгазы-биле катап тургустунган стационар постуларга хей-ниитиниң чурумун камгалаар албан черлери-биле демниг ажылды организастан.

Эрткен неделяда күрүнө автоинспекциясының, приставтар албанының кады дежурныйлаашкынының түңнелинде ниитизи-биле 600 автомобилди хынааш, 78 хоойлу-дүрүм хажыдыкчыларын, 25 өрелиг кижилерни илереткен. Түңнелинде, 50 муң ажыг рубльди төледир аргалыг болган.

Аар, онза аар, назы четпээннерниң үүлгедиглери болгаш оларга удур кем-херек үүлгедишкенин болдурбас сорулгалыг ведомстволар аразының комплекстиг планынга дүүштүр, Тес-Хем, Чөөн-Хемчик, Чаа-Хөл кожууннарда орук-патруль албанының постуларының ажылын катап тургускан.

Ук постулар май айда ажылдап эгелей берген. Оларның баазынынга хоойлу-дүрүм органнары Тываның Баштыңының даалгазы-биле рейдилерни чорудуп турар. Неделя санында чолаачыларны болгаш оларның транспортун калбаа-биле хынап турары эки түңнелдерлиг болуп турар.

Эрткен неделяда ИХЯ-ның ТР-де ОШАЧКИ ажылдакчыла-

ры орук дүрүмнериниң янзы-бүрү хажыдышкыннарын кылганы дээр 78 административтиг протоколду тургускан, бир эзирик чолаачыны туткан, 2 автомобилди торгаалдыг черге тургускан.

Хыналда үезинде суд приставтары өрелиг кижилерниң баазыны дамчыштыр 25 кижини илереткеш, ол-ла черинге торгаалын төлеткен. Ол ышкыш 315 муң ажыг рубльге эт-хөреңги чарыгдалынга торгаалды онааган.

Шак ындыг кады ажылдажылга хоойлуга чөрүштүр арага садып-саарар чорукту болдурбазы-биле ажылдап турар органнарга база ажыгыг болган. Эрткен неделяда ТР-ниң Лицензия албанының, кожуун чагыргаларының болгаш полицияның специалисте-

ри 117 хыналда хемчеглерин кады чоруткан.

Рейдилерниң түңнелинде Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның, Улуг-Хем, Кызыл, Чеди-Хөл, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга, Тес-Хем, Чаа-

Хөл, Бии-Хем кожууннарның девискээрлеринге хоойлуга чөрүштүр арага аймаан садып турган 17 барымдааны илереткен. Оон түңнелинде 1300 литр арага аймаан хавырган.

/ Бистиң корр.

Тыва дыл «Яндекс.Очулдурукчуда»

/ Чойган Ондар.

Тыва дылды кадагалап арттылары база ону улаштыр хөгжүдөр сорулга-биле интернет четкизинче тыва дылды кириери – Тываның гуманитарлыг болгаш социал-экономиктиг шинчилелдер институтунуң (ТГЭШИ) эртем ажылының база бир чугула угланышкынының бирээзи. Ол ажылдарны Чазак Даргазы Владислав Ховалыгның деткимчези-биле чорудуп турар.

Эртем институтунуң удуртукчузу Март-оол Ховалыгның чугаалап турары-биле алырга, амгы үеде тыва дылды Яндексче кириер дээш, сөстөр, сөстөр каттыжылгаларының болгаш домактарның очулгазының ажылдарын чорудуп турар. Амгы үеде 275 муң чергелешкен очулгаларны очулдурукчулар командазы чыып алган. «Яндекс. Очулдурукчуже» тыва дылды кириерде, 1 сая ажыг чергелешкен очулгалыг сөс каттыжышкыны негеттинип турар. Ноябрь 1-ге чедир ук

ажыл доостур, чыл төнчүзүнге чедир хыналда ажылдарын доозар. Февраль 1-ге чедир системаже кириеринге белеткелди эрткен турар уjurлуг.

Онлайн-сөстүктөр, очулдурукчулар, тыва дылдың шын бижилге дүрүмнерин хынаар система, дылды өөрениринге таарымчалыг электроннуг шөлчүгөштер, тыва дылдың национал корпусу, чугаа дылын танып, билип кааптар синтезатор, тыва дыл кырынга чугааланып турар үн дузалакчызы дээн ышкаш чурагай-жыдылга ажылдары планда көрдүнгөн. Үстүнде айыткан бүгү-ле ажылдарның үндезин таваа – тыва сөстөрүни болгаш сөстөр каттыжылгазын системаже кириери.

ТГЭШИ-ниң эртем ажылдакчыларындан аңгыда, тыва дыл дээш сагыжы аарып чоруур волонтерлар ук ажылдарга киржип турар. Оларның кол сорулгазы – интернет четкизинче тыва дылды бүрүнү-биле кириери база делегей четкизи тыва дыл-биле дола бээрин чедип алыры.

Улуг хемчээлдиг төлевилелге Национал школа хөгжүдөр институт, А.С. Пушкин аттыг ном саңы, К.И. Чуковский аттыг уругларның ном саңы, Тыва үндезин культура төвү, Национал архив, В.Ш. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театры, Алдан-Маадыр аттыг Национал музей, МИЧ-тер төлээлери, «ТываМедиа-бөлүктүн» журналистери база Аныяктар ажыл-херээниң агентилели киржип турар.

«Тыва танал» болгаш «Википедияның» тургузукчузу, тыва дылдың хөгжүлдизинге улуг үлүг-хуузу кирип чоруур Али Күжүгеттин демдеглээ-

ни-биле, Яндексче тыва дылды кириерде, 1 сая ажыг орус, тыва дылдарга чергелешкек очулгалар – сөстөр, сөстөр каттыжышкыны болгаш домактар негеттинип турар. Ону чедип алыр болза, Делегей четкизиниң бүгү-ле сайтыларын тыва дылга номчуп болур апар. Онлайн энциклопедиялар, номнар, өөредилге сайтылары, янзы-бүрү четкилер бичии чаштарга болгаш улуг кижилерге-даа тыва дылга тодаргай апар. Оон ыңай Тываның чурттакчыларынга орус, англи, кыдат дээш даштыкы дылдар өөренири чиик апар. Оон «Яндекс Алисазы» чаштарга тыва дылга чугаалажып эгелээринге улуг салдарлыг болур. Ол ышкаш «Яндекс Алиса» тыва тоолдарны ыдып турар апар. 5 чыл эрткенде сайт бүрүзү тыва дылче очулдуртунуп турар апар.

«Яндекс.Очулдурукчу» деп сервисиниң кол негелдези –

/ Али Күжүгет.

орус, тыва чергелешкек домактарны 1 сая чедир кириери. Чижээ, «Бо кежээ соок болду – Сегодня вечером было холодно». Очулгаларны Яндексче кирииптерге, система ук очулгаларга даянып, нейрочетки тыва дыл кырынга ажылдап эгелээр. Тыва дылдың сөс курлавырын болгаш грамматиказын боду-ла шижээди аптар. Оон соонда тыва очулдурукчу Интернет четкизинге тыптып кээр дээрзин ТГЭШИ-ниң дыл секторунуң эртем ажылдакчызы Чойган Ондар демдегледип турар.

Оон ыңай тыва чугаа синтезаторун азы тыва дыл кырында сөзүглелди номчуптар про-

грамманы чогуруп алыры база бир кол чугула негелделерниң бирээзи. Амгы үеде Яндекс орус дыл кырында 17 аңгы үннерге чугааланып турар: эр, кыс, бичии оол үнү, бичии уруг үнү, улгады берген эр, кыс кижилерниң үннери дээш оон-даа өске. 5 аңгы назылыг кижилерниң тыва дылда 10 хире аңгы үннерин үндүрүптер программаларны тургузуптары чугула дээрзин эртем ажылдакчылары тодараткан.

Тыва дылды «Яндекс. Очулдурукчуже» кириер төлевилелдин волонтеру Чыжыргана Сааяның дыңнатканы-биле, очулга ажылын чорудар волонтер бүрүзүнге 2000 хире домактарны очулдуруп кылдыр даалгаларны берген. Төлевилелде 37 волонтер киржир күзелин илереткен. Орус дылдан тыва дылче очулдуруп 13 кижини немей херегледип турар дээрзин ТГЭШИ-ниң дыл секторунуң эргелекчизи, филология эртемнериниң доктору Байлак Ооржак дыңнаткан.

Очулга ажылдарында киржир күзелдиг волонтерлар ТГЭШИ-ниң дараазында ажылчын телефонче долгаар, дугаары 8(39422) 23936.

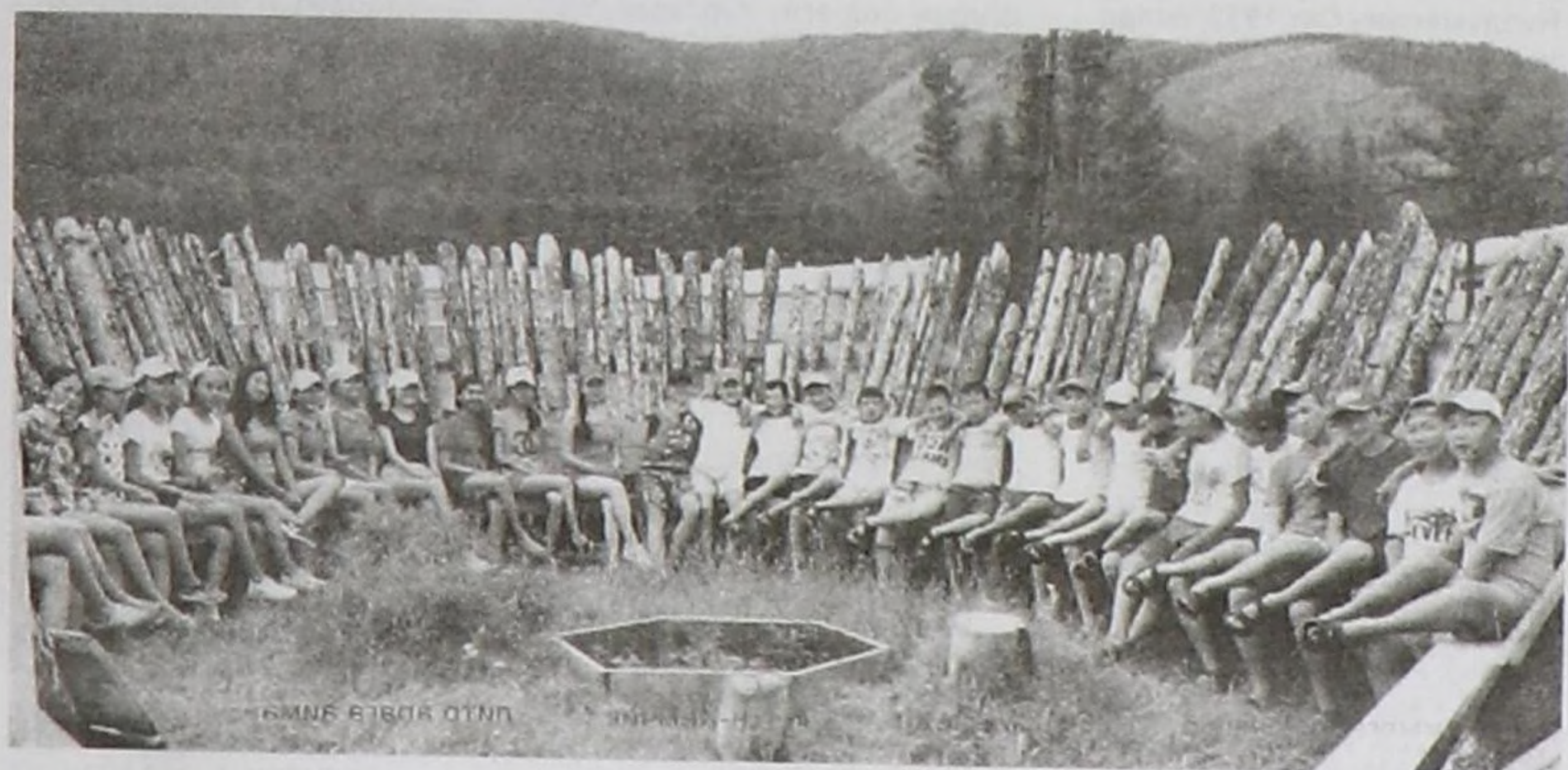
/ Алиса ДОНГАК.

Чуруктарны интернеттен алган.

/ Төлевилелдин киржикчилери хурал үезинде.

Дыштанылга лагерьеринде чаартылгалар

Тывада уругларның чайгы кадыкшылга дыштанылгазы уламчылап турар. Чай төнчүзүнге чедир школа чанының база стационар лагерьерге 16 муң ажыг уругларны дыштандыралы көрдүнгөн.

Республикада ниити-зи-биле 19 стационар лагерь ажылдап турар. Чайгы үеде ол лагерьерге 4 муң ажыг уругну хаара тудар. Удавас доостур бирги сезонда 1232 уруг дыштаныган. «Бельбей», «Чодураа» лагерьерде ийги сезон ажылын эгелээн.

Бо хүнде уругларның кадыкшылга лагерьеринче

путевкалар төндүр саттыг дээрзин ТР-ниң Өөредилге яамызы дыңнаткан.

Ол ышкаш чамдык стационар лагерьерни бүдүн чыл дургузунда ажылдаар лагерьерниң федералдыг программанынче кириер талазы-биле ажылды чорудуп эгелээн деп, Өөредилге яамызы дыңнаткан. Чижээлээрге, Республиканың Баштыңының деткимчези-биле «Азас» лагерин чаартыр ажылдар чоруп эгелээн. Келир чылын аңаа уругларның дыштаныры чаагайжыттыг корпусстар болгаш делгем столовая немежир.

/ ТР-ниң Өөредилге яамызының медээзинден.

Куш — уялыг, кижи — чурттуг

Назыным аайы-биле алыр болза, бо хүнде мен бодум хуумда, өгбелерге хамааржып турар апарганымга өөрүп-даа, дүвүрөп-даа турар мен. Чүге дүвүрөп турарым дээр болза, 65 хар дөгүй бергеш, ада-ием, дөргүл-төрелим ук аймам төнчүзүңгө чедир четче билир мен бе ынчаш...

Кашпал чурту. Барыын Саян дагларының мурнуу талазында Үрбүн, Чиңге, Хереме, Ус, Шеңнети, Доозунуг, Хадыңныг, Шөгүр, Уру, Хемчик дээш-ле тайгадан баткан хөй хемчигештер Улуг-Хемче доораланып киир агып чыдарлар. ТАР үезинде хем аттарлыг Үрбүн, Хереме деп ийи сумулар 1940 чылдарның төнчүзүңгө чедир Чаа-Хөл кожуунун сумулары турган. ССРЭ-ге каттышкан соонда, Чиңге, Улуг-Биче Урулар, Шөгүр дээш хөй-ле девискээрлер аңаа хамааржып апарган. Хемчиктин Улуг-Хемче киир аккан аксындан кудулдур саттар чурттап чораан, ынчанга-ла оларны чон «Кашпал саттары» азы «Хемчик аксының кезек саттары» деп-даа адаар. Кашпалда ам чурттакчылар чок, оларның шаанда чурттап чораан черлери Саян-Шушенск ГЭС-тин кылымал далайының адаан-че кирген.

Кашпалда ховулар, шынаалар барык чок, ынчалза-даа көшкүн амыдыралдыг төрөл аймак чон амыдырал-чурттаарыңа таарыштыр хемнер уннар, Улуг-Хем кыдыында эриктерни шилип ап чорааннар: кыжын — даглар белдери ыжык черлерге, чайын — хемнер унунга, күзүн — Улуг-Хем кыдыынче көжүп кээр. Ус-Бажы, Каа-Хөл дээш-ле Кашпалда чайлаглар хөй турган — колдуу-ла Каа-Хөлдү долгандыр аалдар чайлаглаан болур. Мурнуу-барыын чүктен Улуг-Хемниң Түлүш, Моңгуш, соңгу-чөөн чүктен Маады база Кыргыс дээш-ле ойтулааштаан аныктарның таныжып-билчип алганының түңнелинде кашпал чону өске аймак-биле кудалажып, төрөлдежи, Маады, Моңгуш, Кыргыс, Түлүш, Ховалыг төрөл бөлүктөр тыптып келгилээн. Кашпалдың Ус-Бажынга, Ус хемниң олбо эринге чурттап чораан орус, хакас чоннар-биле олар аралажып, кыштагларыңа эң баштай бажыңнар тудуп эгелээн.

САЛГАЛДАН САЛГАЛЧЕ

Угбам Валентина Сатовна Куулар «төк дүшкен» черинге күдүк басып четкенин мынчаар сактып чугаалаар:

«Арай-ла аарыксай бергеш, «чүве билир» кижиге барып, сүмө диледим. Ол кырган мынча дээн: «Маңаа олурбайн, чурттуңга чедип, сеткилиц оожургадып ал». Хөй-ле чылдар иштинде

кады: чурттап чоруур идегелдиг даянгыжым, ажы-төлүм адазы Данзы-Байыр Серээзович-биле кады: «Кашпалым, кайы сен?» — дээш, Отто Сатович Чанчыы дуңмамның буян болган ачы-дузасы-биле чуртумга чедип, сагыш-сеткилим мага ханды.

Бүүк бажы тараа тарыыр черлиг онзагай чуртувус болгай. Агаары тынып четпес, бойдузу — карак четпес тайга-сын долгандыр бүзээлээн кайгамчык оранымга 80 харлаанымда келгеним бо, онзагайын! Бодаарымга, төрөөн черим мени кужактаан-даа ышкаш болду.

Шагда, бичии чораан шаамда, аажок сактыр мен: час кээрге-ле, хамык аалдар, дөргүл-төрөл чонувус Бүүк бажынче чоокшулап кээрлер — тараа тарыыр. Сес айда ачам чиңге-тарааны көк-хевектеп эккээр. Тараа быжа берген үеде улуг улузувус ону кончуг камныг ажаарлар — ынчан тарааны кадыыр-биле кезер болгай. Бис, шору апарган ажы-төл, черде чыдып калган тарааны мажактап чыыр бис, арай-ла чаш улусту хараган дөзүңгө буттарыңдан «өртеп» каар турган: ажилга шаптык болбазын база хем чоогунче үңгеп азы халып чоруй барбазын дээш. Кайы-бирээвис дуңмаларывысты ээлчеглиг хайгаарап турар бис — ажил чок олурар кижичок болур чүве болгай, шупту аалдар чымышта. Кескеш, белеткеп тургузуп каан сноптарны шаңга эккээр. Шаңда тараа базар 2 азы 3 аътты кошкаш, белеткеп каан болур, артында-ла аъттарның соондан кылаштаар бир кижичок база белен турар чүве — аът мыяа чыыр дээш. Арыг тарааны төрөлдер аразында үлежи, оңгачага шыгжап алырлар. Ол үеде үндүрүг база көвей төлээр турган-дыр — бүгү-ле чүүлден: тараа-быдаа, сметан, саржаг, аң-мең эт-кежи, балык-байлаң олчазы, мал-маган болгаш өшкү, хойнуң эт-сүдү, кежи дээш-ле. Үндүрүг хавырып кээп турган кижиниң адын Түлүш Сүүртүк деп сактыр мен. Ол кижичок Ус бажыңдан кээп турган, аңаа тускай план берип каан турар — кайы хире айытканын ол кижичок ыяап-ла күүседир: шору мал-маганныг, шыырак улус хөй үндүрүгнү төлөп турган, а арай-ла чединмес өгдөн өршээлдиг болур.

/ В.С. Куулар.

ХАЛАПТЫГ ЧЫЛДАР УТТУНДУРБАС

Ада-өгбевис чурту төрөөн Кашпалым — мээң чоргааралым, муңгаралым. Төгүңүң кара изи — репрессия үелеринде мээң ачам Сат Чүлдүмович Аралбайның ачазы Сат Машпакай оглу Чүлдүмей кырган-ачамны буруу чок черге нүгүлдээн база дерзии аажылаанының түңнелинде ол Минусинск кара-бажыңыңа байысаалга үезинде амы-тыныңдан чарылган. Кырган-ачамның дуңмазы Түлүш Чолдак-оол кадайы Сат Долгар-биле акызының 4 оол, 1 кыс ажы-төлдериң өскүссүрөтпейн, төлөптүг кижилер кылдыр өстүрүп кааннар. 1921 чылда Ус-Аксынга (ынчан аңаа колдуу хакастар чурттап эгелей берген турган) Михаил Иванович Мохов деп бай кижичок 12–14 харлыгларны үжүк-бижикке өөредип турган. Оларның аразыңа ачамның дуңмазы Хорлуг-оол Сат база Золотая хем чурттуг Пронька Иванов олар турганнар. Ол Пронька Иванов-биле мээң ачамның улуг акызы Борбак-Кулча Чүлдүмеевич Сат 1932 чылда Ус-Аксынга бир дугаар тургустунган «Кызыл-Хонь» («Кызыл амыдырал») колхозунга ажилдап тургаш, Шеңнети хемге кашпалдың төөгүзүңдө бир-ле дугаар дээрбени туткаш, ажилдадып турганнар.

Кашпалдың чону ол үеде эртем-билигиг, көскү кижилерни «карандаштыг» кижилер дээр турган. Оларның санынга Часкалбаа Сат, Долгар Сат база Чолдак-оол Түлүш, Кыргыс Базыр-оол (Солаан композиторнуң ачазы), Апал-оол Доңгак, Түлүш Кара-Сакак суглар хамааржып турганнар. Үрбүн бажы, Хереме, Шөгүр, Элче-

лиг ынаар көшкүн араттарны үжүк-бижикке болгаш культура амыдыралын көдүрери-биле суртаал ажылын кылып, колхозтуң идепкейлиг тургузукчулары болган. Дайын эгелээн хүнден тура-ла,

чеже-даа хосталгазын казыттырып, актыг черге шиитирип чораан-даа болза, акыларым, честелерим база кудаларым Мелдер Анай-оолович Доңгак, Дамдак Топуяевич Түлүш, Моңгуш Ыттавасович Чап дээш өскелер-даа Совет чуртка дуза кадып, арт-сын алып-кежи, Үрбүн, Чиңге, Хереме, Устан Кызыл шеригге, совет солдаттарга, фронтуга араттарның харам чокка чыып бергени «Кызыл кошту» Чаа-Хөл-Аксынга чаңгыс эвес удаа чедирип чорааннар. Олар төрөөн

чериниң, чурттуң төлөптүг оолдары. Сыын фермазы — ол дыка улуг төөгүлүг. Эге тургузукчулары дээрге база-ла «контрлар — чоннуң дайын идегеттери». Олар дээрме Мелдер Доңгак, Моңгуш Чап, а оларның ажылын улам чылап, сөөлзүредип ажы-төлү улам непередип, хөй чылдарда ажилдааннар: Оолакай Мелдерович Доңгак, Зоя Мелдеровна Билзит, Светлана Кобянова...

ТАЙБЫҢНЫ КАМГАЛААЛЫҢАР!

Валентина Сатовна угбамның төөгүлүг сактыышкыны улай-улай дыңнаксанчыг, чүге дизе мында өөредиглиг чүүлдер хөй. Мээң бодалым-биле алырга, XX-ги вектиң эң коргунчуг болушкуннары — репрессия чылдары база 1941–45 чылдарда фашист Германияга удур Совет Эвилелиниң Ада-чурттуң Улуг дайыны. Кашпалга кыргыс, ховалыг, түлүш аймактарның тыптып келгенин үстүңдө каксы сактып бижээн болгай мен. Аңгы-аңгы аймактардан үнген-даа болза, аразыңда чоок төрөлдөр Херемеден Бүрүлө Дүвөндөй оглу Ховалыг база Түлүш Ширин-оол оглу Хүргүлек, Үрбүнден Норжун Балчыыр-оол уруу Кыргыс (Солаан композиторнуң ачазының кады төрөөн акызы, Наталья Тиртык-Караның кады төрөөн), Чиңгеден Ховалыг Терек-оол уруу Бичен олар дайын-чаага киришкен тыва эки турачы дайынчылар-даа, тайбың иштиң мурнакчылары-даа. Оларның аттары алдын үжүктөр-биле Тывавыстың төөгүзүңдө балалбас кылдыр бижиттинген.

Чаңгыс эвес чылдарда массалыг информация чепсектеринге ажилдап чораан болгаш, ажил-амыдырал аайы-биле эдержип

чораан өңүк эш-өөрүмнүң-даа сагыжын хөлзедип турар бо муңгаранчыг айтырыгны кончуг эки билир мен. Солун-сеткүүлдерден база дөргүл-төрөл улузунуң чугаазыңдан билirim болза, «Каргыштыг чылдарда» Тываның Чазак Даргазының оралакчызы Маады Лопсаң-Осурну Кашпалдың Чиңге хемче шөлүпкөн турган. Ынчан мээң ачамның улуг угбазы Долгар Сат ол «япон ши-вишкин» Чүлдүмейниң кени кижичок. Улустуң «дамчыыр-чугаазыңдан» улуг башкының дугайында дыңнап кааш, «чогуур медээни» бүзүрелдиг кижилерге идегелди-биле дамчыдарга, демгилери улаштыр-ла база боттарының бүзүрелдиг улузун ол лама башкыны карактаары-биле чорудупкан. Оларның аттары бо: Метпигир Түлүш — ачамның улуг угбазы Долгар база честези Түлүш Чолдак-оолдуң улуг оглу Балчыр-оол Кыргыс ачамның честези болур, ол композитор Солаан акывыстың ачазы база Баян-оол — ачамның кудазы болур Чүлдүмей Саттың «контр» дуңмазы. «Контр» идегет Лопсаң-Сүрүң Маадыже кым-даа, чүү-даа чагдавас ужуруг — шииткел ындыг болган. Ынчалза-даа бо араттар улуг лама башкыга бүдүү кээп, төрелиниң аажок кежээ, ажилга шалыпкын, 9 хире харлыг ирги бе, уруун эдертип алгаш, лама башкыга мал кылдыр арттырып каан бызаалыг инээн сагдырып берип, Лопсаң башкыны шыдаар шаа-биле ажаап турганнар. Мону төөгүлөп чугаалаан кижичок өгбө Дегут Демчик акыйның солун-сеткүүлдерге парлаан материалдарыңдан билип ап, шак мындыг онзагай, эртем-билигиг, шылгараңгай, эгелекчи, байлак сеткилдиг улуг өгбелерим шын төөгүнү чүгле дөргүл-төрелиңге, ажы-төлү эвес, а бүгү тыва чонунга арттырып каан. Аныяк салгал ону билип алганывыс улуг өөрүшкү болгаш чоргаарал деп үнөлөп чоруур мен.

Кашпал чону шагдан тура хакас, орус чоннар-биле кудалажып, төрөлдежи чораан. Амгы, XXI векте, кашпалдарның салгалдары бөмбүрзектиң аңгы-аңгы аймак-сөөктүг чоннарының салгалдары-биле кудалажып, төрөлдөшкөн: орус, хакас, татар, еврей, армян, украин, француз, англи дээш. Үе-шаг бодуну-биле янзы-бүрү депшилгелиг болгаш эки-даа, багай-даа чүүлдерни база болушкуннары төөгүгө арттырып турар. Ол бүгүнү чон чүгле кичээндириг, сойгалаашкын, дүвүрел-биле хүлээп албайн, а харын, бурунгаар, мерген угаан болгаш эчис соруку чүгленип алгаш, чурттап чорууру — бөгүңгү бадыйткал. Кижичок төрөлгөтөнниң кол сорулгасы — сайзырал, бүзүрел, тайбың.

/ Лидия ДОҢГАК,
күш-ажылдың хоочуну.

Салгалдары чыылган Шивээлиг-Хем

Июнь 18 дагылгалар кылы-
рынга онзагай таарымчалыг
хүн болган. Ол хүн Тес-Хемниң
бир чараш булуңу — Шивээ-
лиг-Хемге Бүлчүң өгбевистиң
салгалдары төрөл аймааның
оваа дагылгазын эрттирген.
Бо чылын 13 дугаар чыл
эрттирип турарывыс да-
гылгага Бүлчүң өгбевистиң
9 ажы-төлүнүң ажы-төл-
дери чыгып келгени бо.

Бо чылгы оваа дагыл-
газын Дыртый-оол,
Хөлбең, Лапчаа алыш-
кыларның ажы-төлү дыка
демниг организастан эрттир-
ди. Бистиң аймактың дагыл-
галарына езулалды каш чыл
улай Шолбан башкы (Шолбан
Эмей-оолович Ооржак) чо-
рудуп келген. Бо удаада база
дагылганың езулалдарын
чогуур деңнелге ол кылды.

Түмөн-Байыр улуг өгбевис-
тиң оглу Бүлчүң кырган-ача-
выстың ажы-төлү: Хөлбеңниң,
Симчитмааның, Лапчааның,
Ушааның, Камааның, Чамаа-
ның, Буудайның, Дыртый-оол-
дуң үре-садызы 60 ажыг киж
бо удаада чыгып келген.

2015 чылда оваа дагылга-
зынга 140 киж келгенивис
уттундурбас.

Төрөл аймаавыстың нояны
Олег Викторович Эренчин бо
чылын чөптүг чылдагаан-биле
оваа дагылгазынга келбээн-
даа болза, хүндүлүг өгбевис
Кара-оол Лопсанович Лапчаа
(мурнунда аймаавыс ноя-
ны) оваа дагылгазын кончуг
таптыг удуртуп-башкарып
эрттирди. Оваа номналы, саң
салыр езулалдар соонда ай-
мактар чыскаалы болган. Аңаа
өг-бүлелер боттарын танышты-
рып, чеже киж келгенин илет-
кээн. Кара-оол Лопсанович
аймаавыстың чыл дургузунда
ниити байдалын допчузу-биле
таныштырган.

Төрөл аймаавыста чедиш-
киннер хөй болган. Бо чылын
дээди болгаш ортумак
өөредилге черлери дооскан
салгалдарывыс хөй. Тыва-
ның күрүнө университетинге
Чинчи Хертек психолог, Отчу-
гаш Балаа инженер-тудугжу,
Нямаа Санчат зооинженер,
Виталий Мандал башкы, Ви-
лория Эренчин (2 дугаар дээ-
ди эртеми) фармация эртем-

нерин чедип алганнар. Олча
Лапчаа Новосибирскиниң
эмчи колледжиниң, Бадма
Чооду Кызылдың автоорук
техникумунуң дипломнарын
холга алганнар.

Хүндүлүг хоочунувус
Светлана Данзын-оолдуң
өг-бүлөзи бо чылын улуг
чедишкиннерлиг болган.
Светлана Байыровнага «Тыва
Республиканың алдарлыг
журнализи» деп бедик атты
тывыскан, уйнуктары — Света
Благовещенскиниң Медицина
академиязының педиатрия
салбырын, Седип Томскиниң
суг транспорту болгаш судно
чорулгазының техникумун
доосканнар.

Мугур хар харлаан хоочун-
нарывыс база бар: Кара-оол
Лапчаа 80, Николай Аракчаа
75, Алдар-оол Чооду 70, Олег
Эрендей 60 харлааннар.

База бир онзагай болууш-
кун — хлеб быжырап чер чок
турган Куран арбанга чоокта
чаа Шугдуржап Аракчаа «со-
циал керээ» программаның
деткимчези-биле пекарня
ажыдып алганы база бир улуг
чедишкин-дир.

Төрөл аймаавыстың эң-не
хүндүткелдиг кижилери —
улуг назылыгыларывыс, өгбе-
леривис болгай. Ырак орукту
бергезинмейн, идепкейин
көргүзүп келгенинге өөрүп,
оларга узун назынны йөрээп,
мөгөөр-дир бис. Ол дээрге Ка-
ра-оол Лопсанович, Чурумаа
Салчаковна Лапчаалар, Роза
Дүрбеевна Догуй-оол, Лидия
Чоодуевна Дыртый-оол, Нина
Хандыжаповна Чооду, Зоя
Байыровна Самдан олар-
дыр. Келген-келбээн-даа
хоочуннарывыска органи-
закчылар чылыг чоорганнар-
ны белекке сөңнедилер.

Хөлбең өгбевистиң салга-
лы — Далай угбавыс, Херел-
оол честевистиң уруу Екате-
рина Херел-ооловна Чооду
бодунуң кады төрээннерин-
ден чааскаан-даа келзе, ак
аъш-чеми-биле төрөл аймаан
чемгергени мактанчыг. Эът-
сүдү хөлбеңейнип чыдар,
эрес-кежээ муңчу малчын чо-
раан Хөлбең кырган-ачазын
Катя угбавыс дөзээни-даа
чадавас.

Бир чыл эртерге-ле, сал-
галдар немежи, улуг на-
зылыгыларывыс «дуу оранче
аъттанып» чоруп турарын
дагылгага келгеш эскердим.
Чылдан чылче аныяк өскени-

вис төрөл аймааның чыгыр
ыдыктыг езулалынче улуг
сонуургалдыг кээп турары
өөрүнчүг. Бо чылын база
аныяктар хөй келгени онза-
гай. Оюн-тоглаага, спортчу
мөөрейлерге эң-не идепкей-
лиг кижилер олар болган.
Хендир дыртар мөөрейге
бирги черни Эренчиннерниң,
ийигизин Лапчааларның
төрөл бөлүү алганнар. Эң-не
солун, адаан-мөөрейлиг оюн
— аймак хүрежи. Улуг мөгө-
лер аразынга Бямба Санчат
шүүлген, Николай Удел-оол
үжүүрлешкен. Үшкү-дөрт-
кү черлерге Белек Сагар,
Шораан Юшаа тергийдээн.
Бичии мөгелерден Антон
Сагар шүүлген, Амыр-Са-
наа Аракчаа үжүүрлешкен.
Алдын-Херел Аракчаа биле
Очур Юшаа 3-4-кү черлерге
төлептиг болганнар.

Дыртый-оол, Хөлбең, Лап-
чаа алышкыларның ажы-төлү
бо чылгы Оваа дагылгазын
бедик деңнелге организастан
эрттирдилер. Келир чылгы
оваа дагылгазын Аракчаалар
организастан эрттирер кыл-
дыр хүлээнип алдывыс.

/ Арслан АРАКЧАА.
Авторнуң тырттырган
чуруктары.

Өгбелерниң өнчүзү

Июль 1-2-ниң хүннеринде
Саха (Якутия) Республикага
«Ысыах Олонхо» деп байыр-
лалдың үезинде «Өгбелерниң
өнчүзү» деп аъттың дериг
херекселиниң Россия черге-
лиг мөөрейи болуп эрткен.

Ук мөөрейге Тыва Рес-
публиканың улустуң
ус-шевери Кенин Күдүш-
оолович Сат база узаныр уран
чүүл делегейиниң шылгараң-
гай ус-шевери, мерген адыг-
жы, Тыва үндезин культура

төвүнүң ажилдакчызы Ар-
тыш Борбак-оолович Монгуш
киришкеннер. Мөөрейниң 1-ги
шаңналын Тываның улустуң
ус-шевери Кенин Сат чаалап
алган, а ийиги шаңналга Ар-
тыш Монгуш төлептиг болган.

Сураглыг дарган Кенин Сат
биле ус-шевер Артыш Мон-
гуш шилип алган мергежил-
деринге бердинип, узаныр
уран чүүлдүң сайзыралынга
улуг үлүг-хуузу кирип
чоруур ховар салым-чаяан-
ныг кижилер болур. Оларның

кылган ажилдарын чүгле
бистиң чуртувустуң улузу
звес, хөй-ле даштыкы чурт-
тарның төлээлери, аңгы-аңгы
язы-сөөктүг кижилер эдилеп,
амыдыралында ажыглап
чоруурлар. Бо удаа Россия
чергелиг мөөрейге төлепти-
биле киришкени дээш оларга
байырывыс чедирип, моон-
даа соңгаар чедишкиннер-
лиг болурун күзедивис!

/ Тыва үндезин культура
төвүнүң медээзинден.

«Танды-Уула» чечен чогаал каттыжыышкыны

2023 чылдың апрель 20-де Танды кожуунга «Танды-Уула» чечен чогаал каттыжыышкыны тургустунган. Ооң киржикчилери амдыызында 15 кижилер. Оларның шуптузу аңгы-аңгы суурлардан боорга, Бай-Хаакка тургузукчу хуралче чалап турбазы-биле бадылаашкыны телефон таварыштыр эрт-тирдивис. Каттыжыышкын «Танды-Уула» солун-биле быжыг холбаалыг болгаш, ынчаар адаттынган. Тыва Республиканың улустуң чогаалчызы, дыл эртемнериниң кандидады М.А. Күжүгет Танды кожуунга чогаал каттыжыышкынын тургузуп алганывыска байыр чедирип, ооң сайзыраарына дузалажырын чугаалааны биске улуг өөрүшкү болду.

Ынчангаш «Танды-Уула» чечен чогаал каттыжыышкыны бодунуң ажылын 2023 чылдың апрель 22-де-ле эгелей берген. Ооң кежигүннери чогаал ажылынга сундулуг улустан тургустунган. Оларның аразында дээди, ортумак, тускай ортумак эртемниг улус, школалар, башкылар, юристер-даа бар.

Кожуунувуста чогаал бижиптер салым-чаяанныг улустарга дузалажып, оларның чогаалдарын чырыкче үндүрүп парладып, чонунга бараан болуру каттыжыышкынның сол сорулгазы болур. Ындыг салымныг кижилер Танды кожуунда эвээш звес. Төөгүден алыр чүве болза, Танды кожуундан Тыва Республиканың чогаалчылар эвилелиниң ийи кежигүнү турган: РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артизи Кара-кыс Намзатовна Мунзук болгаш төөгү эртемнериниң кандидады, РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы, Тываның чогаалчылар эвилелиниң

кежигүнү Алексей Дүгерович Арапчор. Амгы үеде оларның соон салгап, изин истептер чогаалчылар Танды кожуундан үнмейн турары хомудан чыг.

ССРЭ үезинде тараалаң кожуунуң чурттакчыларының 50–60 хуузу орус дыл кырынга чугаалажыры, тыва дылче шоолуг кичээнгей салбайн турарының ужурунда боор. Амгы үеде тыва дылдың башкылаашкыны школаларда, садиктерде дыка дорайтаан, тыва дылдың чиде бээриниң айылы бар. Школаларда тыва дыл шактарын кызырып, садиктерде чаштар тыва дылга чугаалашпайн турар. Ада-иелер база ажы-төлүн орус дылдыг класстарже өөредип кирип турарындан база хамааржыр. Оларның хууда херээ болганда, ону хорууру болдунмас, ынчалза-даа төрөөн дылын билбес өзүп келген уруг сөөлүндө барып боду хилинчектенер, аңаа ада-иени буруудадып болурун утпас болза эки. Ынчангаш каяа-даа чорааш, ажы-төлүнге төрөөн дылын өөредип, чугаалажыр болза эки.

Проза, шүлүк чогаалын бижиптер салым-чаяанныг кижилерни кожуунга илере-дип, оларга деткимчени бээр база каттыжыышкынның кол сорулгазының бирээзи. Ооң кежигүннериниң аразындан кожуунуң алдарлыг чогаалчылары, Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң кежигүннери база үнгүлөп болурунга идегээш, «Танды-Уула» чечен чогаал каттыжыышкынын тургузуп турарывыс ол.

Амгы үеде чогаалга салым-чаяанныг улус боттарының чогаалдарын кандыг бир арга-биле ном кылдыр парладып алыр аргалыг апарган. Чамдык улустуң шагдала бижип чораан чогаалдары парладып чорбаанындан бажыңнарында шыгжаттынып чыткан болгулаар. Кожуунувуска чогаал каттыжыышкынын тургузуп алган түңнелинде чогаал бижиптер салым-чаяанныг улуг, биче-даа улус көстүгүлөп келгени дыка өөрүнчүг. Чижээлээрге, Дүрген суур чурттуг Татьяна Монгуштуң «Амыдыралдың көрүнчү», «Дамырак» деп тоожуларын, «Сеткилим үннери» деп бөлүк шүлүктөрүн Кызылда парлай берген. Бай-Хаактан Сергей Дыртыктың «Мал оору-биле» демисел деп аттыг детектив төөгүлүг номун база өрүп эгелзэн. Алдай Хертектиң 61 шүлүүн база парладып кагды-выс.

Ажылывыс ам-даа уламчылап, Танды кожуунувусту, чонувусту алдаржыдып бижир бис.

/ Сергей ОЮН.

| САРЫГ ШАЖЫН |

Эреге

Бир-ле хүн уруумнуң оглу «тос-карак», «эреге» деп чүл деп айтырыг салган. Тос-карак дугайында шаам-биле тайылбырлап, херек кырынга көргүзүп бердим. Амгы үеде тыва ёзу-чурум, сарыг шажын нептереп келгенде, тос-карак, эреге өг-бүлө бүрүзүндө бар апарган. Тывалар, моолдар, буряттар эрегени ажыглап турар, хүндүткелдиг черге салыр азы азар. Ону тускай сандан ыяштың дазылындан, чымчак будуктарындан кылыр. Соксаал чокка дариналар номчуп олургаш, шуудар дээр. Эреге ийи холдун кош-адыжынга өй, чымчак, хоюг тускай чыттыг. Ону баштың тейинге тудуп, оон думчукка чоок туткаш, хөрээнге чышпыр тудуп номчуур.

Эреге дугайында бижип олургаш, ачамны сактып

кээр мен. Ачамны Седен Оюн хелиң дээр. Оът-көктен эм кылыр, хан-дамыр тудар, тускай херексел-биле ханнап эмнээр кижилер чүве ийин. Ооң ханнаар херекселин музейже берипкен бис.

Ачамның салым-хуузу дыка берге эрткен. Ол Межегейниң Эртине-Булак хүрээзинге улуг ламалар аразына кижизиттинген, хелиң уктуг. Акыларын буруу чок черге буруудадып, хөй чылдар иштинде «контр – чоннуң дайзынны» деп санап, Тывага болуп турган репрессияга таварыштырган. Ачам эштери-биле Кызылда кара-бажыңга, амгы үеде Репрессия музейиниң подвалына кеземче херзэн эрттирип турган.

Шын кажан-даа кээр, ачамны судка агарткан деп саавыр-бижиин берген. Ооң номчуп чораан судурун, ажыглап чораан эрегедин ажааган черинге келген улуг кижилерниң чөшпээрели-биле кады хөөржүдүп каан бис. Ажааган черинге Улан-Удэден хүндүткелдиг лама башкылар Кенден-Сүрүң, Лүндүп хелиң дээш өскелер-даа келгенинге ам-даа өөрүп чоруур мен.

/ Мамаакай ОЮН (ДАРГАТ).
Кызыл хоорай.

Дөгээ даа

Дөгээ дагның дугайында дыңнаан, билген чүвемни бижип олур мен. Авам Көккыс Сумбаевна Маады ол дугайында мынча деп олурар чүве ийин: «Шаг шаандан тура бо-ла дагларның арты-иштинге малчын араттар чурттап чораан. Чазын үш айда чылып кээрге, аалдарның инектери оъттай аарак, дагның белинче бедип, хүн караанга эгилерин дөгеп, чыннып эгелээрлер. Ынчангаш-ла, дөгеленир дээн ышкаш, Дөгээ даа деп адай берген. Сөөлгү колхоз, совхоз турган чылдарда олаага Би-Хемниң «Саян» совхозунуң хоюн Шойлаа Оюн, Барыңмаа суг кадарып турдулар ийин. Хем ол чарыына оларның өөнге барып-даа турдуvus. Барыңмаа угбай авамга ужуражып, биске-даа кээр турду. Бир келгеш, уруглар сады чоруп турган уруумга хураган кежи, додарлап каан тон-даа даарап берген. Шөвөр-даа угбай чораан.

Бичии Динко дээр пудель уксаалыг ыдывысты агаарладып, хем кыдыынга бо-ла баар бис. Азия төвүнге 5–6 хире ирейлер эртениң-не агаарлап чоруур, оларның аразында Красный деп ирей шеригжиткен сула шимчээш-киннер кылган турар чүве. Өрт чериниң хоочуну Сундуй Куулар ирейниң төөгүлүг чугааларын сонуургап дыңнаар бис. База-ла Дөгээ даан, чазын инектер хүн караанга дөгеленир боорга, ынчаар адаан дээр чораан. Инженер дарга Дадар-оол Монгуш Дөгээ даан чуруп-даа турар чүве. «Дагның бажын калбак кылдыр дескилеп каан, аңаа бир-ле чүве турган боор, үе-дүпте» дээрин дыңнаан мен. Ам ында бурган башкыга тураскаал кылып каан. Дагылгалар эгелеп турда, барып тейлеп-даа турдуvus ийин.

/ Татьяна Кызыл-Оол,
Күш-ажылдың хоочуну,
ТР-ниң чогаалчылар эвилели-
ниң кежигүнү.

Эдегейниң ооржактары

Эдегей аксының Ооржактары Тос-Каралар болгаш Шыжылаалар деп ийи аңгы шолалап адаар. Тос-Каралар дээрге чаңгыс иениң оолдары — тос кара алышкы Ооржактар кончуг дээн малчыннар, тараачыннар, мөгө-шыырак, үжүк-бижикке номчуур, бижир кылдыр хүрээ-хиитке өөренип алган эрлер дижир чүве. Мал-маганы, боттары көвүдөп

өссө-өссө, Эдегей аксынга сыңмастап, Хемчиктиң ол-бо талазынче көжүп, Хорум-Даг, Чыргакы, Чыраа-Бажы, Алдан-Маадырдан бээр тарай берген болуп турар.

Шыжылаалар дээрге Алаш, Ак деп дааштыг даг хемнериниң унунга төрүттүнгөш, чурттап чораан Ооржактар. Алаш Ооржактары өглерин

хемден көңгүс ырак звеске, эрик кырынга тип алыр, оон өске өг тигер дески чер чок. Чайын өгнүң иштинге-даа, даштынга-даа Алаш хемниң шаалаан даажы дыңналып турар. Ынчангаш бо ооржактар хеминиң даажын базар дээш, шыжыайнчып алгыржып чугаалажыр, «Шыжылаа Ооржактары» деп ат оон ты-вылган.

Чүгүрүк Кара-оол

Эрткен чүс чылдың бежен чылдарының эгезинде «Совет-тиг Тываның 5 чыл ою» колхозтуң чартык чыл түңнелиниң байырлалы Маевка алды айның төңчүзүндө суур адаанда Арыг-Бажына болуп турган. Кара-оол байырлалга келгеш, аъдындан дүшкөш, хөй аъттар аразына баглап кааш, дергизинден чүү-хөөзүн дүжүрүп алгаш, терек хөлөгезинге олуруп

алган. Хүн хөлчөк изиг болган. Сапактарын ужулгаш, кылын хөйлеңин база уштуп салып каан. Шилде шайын ижип, хапта эъдин чип, хөлөгеленип олурган. Бир көөрге, адаанда арыг иштинде оруктан он шаа кончуг эрлер бар-ла шаа-биле халчып олурган. Кара-оол кайгап калган, улус-даа алгыржып халып кээрге, корткаш, даргалар олурар столче база-ла бар

шаа-биле халып чеде берген. Чарышкан спортчуларны аңаа манап олурган шииткетчи (судья) эскербейн баргаш, Кара-оолду база чарышка киришкен кижилер деп бодааш, бир дугаар келген деп санааш, акша-биле шаңнаан. Ол хевээр Кара-оолду «Чүгүрүк Кара-оол» дээр апарган.

/ Сорук-оол ООРЖАК.
Сукпак суур.

Музыкальная передача на канале "Тува 24" ОТ ВСЕЙ ДУШИ (ХӨГЖҮМНҮГ БАЙЫР)

17.00-19.00 17.00-19.00 8.00-9.00
ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

-1 ПЕСНЯ
-6 ФОТО
-ДО 70 СЛОВ

РЕКЛАМА

ПО АДРЕСУ:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб. 309
tyvamedia@bk.ru
8(394-22)2-18-10 8-923-267-07-49

Стоимость дополнительного слова: 50 руб.,
фото: 150 руб., песни: 700 руб.

12+

Центр офисной мебели «Селера»

предлагает:

кабинеты руководителя,
наборы для персонала, кресла, стулья,
компьютерные столы, вешалки, сейфы
и металлические шкафы, жалюзи,
светильники, канцтовары РЕКЛАМА

Сборка и доставка
по городу — бесплатно.
Доставка в районы
республики.

Сотрудничаем со строительными
организациями

г. Кызыл, ул. Ровенская, 3. С 9 до 18 часов, в субботу с 10 до 16 часов.
Выходной день — воскресенье. Телефоны: 5-15-40, 5-07-55.

E-mail: selera-T@mail.ru

ИЗВЕЩЕНИЕ

от 22 июня 2023 г. с. Кунгуртут

В администрацию муниципального района «Тере-Хольский кожуун» Республики Тыва поступило заявление от гр. Российской Федерации **Сюфу Менги Март-ооловны** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 20 лет из категории земель — земли населенных пунктов, с видом разрешенного использования — для индивидуального жилищного строительства, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Тере-Хольский район, с. Кунгуртут, ул. Дружба д. 50, общей площадью 1500 кв.м., кадастровым номером 17:19:0101001:309.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Тере-Хольский район, с. Кунгуртут, ул. Молодежная, д. 1/1 с понедельника по среду с 09:00 до 13:00 часов администрация Тере-Хольского района.

/ И.о. начальника отдела по строительству, архитектуры, земельным и имущественным отношениям администрации Тере-Хольского кожууна
Ш.С. КЫРГЫС.

ИЗВЕЩЕНИЕ

от 22 июня 2023 г. с. Кунгуртут

В администрацию муниципального района «Тере-Хольский кожуун» Республики Тыва поступило заявление от гр. Российской Федерации **Сюфу Менги Март-ооловны** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 20 лет из категории земель — земли населенных пунктов, с видом разрешенного использования — для индивидуального жилищного строительства, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Тере-Хольский район, с. Кунгуртут, ул. Дружба д. 50/1, общей площадью 1350 кв.м., с кадастровым номером 17:19:0101001:312.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Тере-Хольский район, с. Кунгуртут, ул. Молодежная, д. 1/1 с понедельника по среду с 09:00 до 13:00 часов администрация Тере-Хольского района.

/ И.о. начальника отдела по строительству, архитектуры, земельным и имущественным отношениям администрации Тере-Хольского кожууна
Ш.С. КЫРГЫС.

Утерянный аттестат об основном общем образовании №01718001193871, выданный 15 июня 2020 г. Гимназия №9 г. Кызыла на имя **Очура Гялбо Аясовича**, считать недействительным.

Утерянный аттестат об основном общем образовании серия А №529202 от 15 июня 1994 года, выданный Бора-Тайгинской средней школы Сут-Хольского района, на имя **Ховалыг Сайзаны Дыртый-ооловны**, считать недействительным.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении **Салчака Евгению Сергеевичу** в аренду земельного участка из категории земель населенных пунктов, находящегося по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Полевая, д. 58, с кадастровым номером 17:04:0000000:755, общей площадью 1454 кв.м., с видом разрешенного использования для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

ТЕЛЕФОН ДЛЯ ЗАКАЗА:
8(394-22)3-33-22

г. КЫЗЫЛ, УЛ. КРАСНОАРМЕЙСКАЯ, 100, КАБ. 309.

**ВЫДЕЛИ
СЕБЯ ИЗ
ТОЛПЫ!**

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:

**ПЕЧАТЬ НА
ОДЕЖДЕ**

ХУДИ

+печать

ФУТБОЛКА

+печать

**ЛЮБЫЕ
ЦВЕТА**

Реклама

12+

Иннокентий Сафьяновтуң адын тывыскаан

Тыва Арат Республикага тыва-орус харылзааларны тургузуп база быжыглаар херекке хей-ниитижи бол-гаш политиктиг ажылдакчы Иннокентий Сафьяновтуң тыва чоннуң мурнунга бедик ачы-хавыязын Тываның Чаззаа демдеглевистиан, республиканың Орус культу-ра төвүнге ооң адын тыпсыр шийтирнэ үндүрген.

Иннокентий Сафьянов (1875–1953) 1875 чыл-дың сентябрь 26-да Иркутск хоорайга садыгжы өг-бүлөгө төрүттүнген. Он дөрт харлыг элээди оол шаан-да адазының садыглажылга ажил-херээ-биле Тывага бир дугаар келген.

Сөөлзүредир Тываже көжүп келгеш, мал ажылын тудуп, ниитилел-политик-тиг ажылды идепкейлиг чоруткан, даргазынга соң-гуткан. Иннокентий Георгиевич тыва аас чогаалының чыыкчыларның бирээзи, тыва дылды тергийн эки билер, Тывага тураскааткан хей санныг үндүрүлгелерниң автору.

1916 чылда Иннокентий Сафьянов Минусинскиге көже бергеш, ында большевиктер-ниң уезд комитетиниң кежиг-үнү апарган, «Минусинский листок» солуннуң үндүрүлгезин харыылап турган.

1918–1921 чылдарда Октябрь хувискаалының Минусинскиге идепкейжи киржикчилериниң бирээзи, база Тывага революсчу шим-чээшкениң киржикчизи.

1920–1921 чылдарда Сибирь-ниң революсчу комитетиниң, Коминтернниң Ыраккы чөөн чүк секретариатының, 5-ки армияның Ревшериг чөвүлели-ниң Тывада төлээзи, Кыдаттың база Моолдун Тывада төлээле-ри-биле дипломатчы ажылды чорудуп турган.

1920 чылдың сентябрьда орус колонияның X съезди-нде Белоцарск хоорайны Красный хоорай кылдыр эде адаар, а 1921 чылдың август республиканың Урянхай деп адын Таңды-Тыва деп эрги адынче өскерттир саналды кириген. Ол ийи саналдарны хүлээп алган болгаш, төө-гүлүг болушкуннар бооп арткан.

1921 чылдың август 13–16-да бүгү Тываның тургузукчу хуралы (съезд) болуп эрткен. Иннокентий Сафьянов аңаа идепкейлиг киришкен. Ол-ла съездиге хүлээп алган Тыва-ның бирги Үндезин хоойлузу-нуң авторларның бирээзи.

1922–1923 чылдарда Сафьянов Төп эвилелдин Тыва-да салбырын даргалаан.

Сөөлзүредир Сафьяновту «бот-башкарылган» деп бу-руудаткаш, катап эглип келир эргези чокка, Тывадан 1924 чылда шөлүп чоруткан.

Ол Үстүү-Усинск районнуң хереглекчилер эвилелиниң даргазынга, көдээ ажил-агый коммуназының даргазынга, Владимир облазында Вязникиде фабриканың директорунга ажилдаан. 1931–1933 чылдарда ССРЭ-ниң совхозтарының улус комитетиниң чылгы ажил-агый секторун удуртуп тургаш, 1933 чылда хүндүлүг дышта-нылгаже үнген.

Хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, хей-ниити ажылын салбаан. Ажылчын чоннар депутаттарының көдээ сове-диниң күүсекчи комитетиниң

кежигүнүгө чаңгыс эвес удаа соңгудуп, школаларның ком-сомол болгаш пионер органи-зацияларынга улуг ажылдар-ны чоруткан. «Ада-чурттуң Улуг дайынынга шылгараңгай күш-ажылы дээш» деп ме-дальдың эдилекчизи.

2021 чылда, Тыва Арат Республиканың 100 чылдаа-нында, тыва күрүнениң үндэилекчилериниң бирээ-зи, төөгүлүг ажылдакчы – Иннокентий Сафьяновка тураскаалды Орус культура төвүнүн баарында тургускан.

Статистиктиг сан-чурагайдан көөрге, орук озал-ондактары-ның ниити санының 7,5 хуузу эзирик чолаачыларның хайы-биле болуп турар. Эзирик машина мунганы дээш, кеземче элээн шыңгыраа-даа, ол көргүзүг өскерилге чок арткан. Ооң хайындан муң ажыг кижиге амы-тынындан чарылган, оон-даа хей кижилер бертик-межел артып, инвалид апарган.

“Эзирик” болушкуннар колдуунда-ла дыштаныр

хүннерде болурун статистика көргүскен. Ылаңгыя чай-

| ОРУК ОЗАЛ-ОНДАА |

Эзирик кажанда-даа руль артынга олурбаңар

гы үеде дыка хей кижилер хөлдерге дыштаныр дээш баргаш, арага ишкеш, руль артынга эзирик олуруптары чажыт эвес. Ындыг чорук чүгле кемдээшкени-биле эвес, а чамдыкта өлүм-чидим-биле төнери харааданчыг.

Эзирик чолаачының кичээнгеи кошкап, эскерии суларай бээр. Чырык удур көөрү баксыраар. Ырак база чоок хемчээлди шын тодара-дып шыдавас, кызыл чырык-ты эскербес, айыыл тургус-тунуп келгенин медегвес апар. Ол ышкаш кыдыынче көөрү кошкап калыр. Харын-

даа кандыг-бир чүүлду көрбес ийикпе, дораан удур хөделип шыдавас.

Эзирик чолаачының чам-дыкта “эрези хайнып”, бодун өрү тогдунуптары – бо-ла орук озал-ондаанга эккээр. Чадаг кижилерни, чадаг-тер-гелиг улусту, кыдыында чоруур транспортту бо-ла эскербейн барган болур.

Улуг эзирик чолаачы бу-дунга туруп-даа, шимчеп-даа шыдавас. Орук-транспорт шимчээшкениниң өске кир-жикчилеринге айыылдыг апа-рып, болуп турар чүүлдерни билбес. Шак ындыг элең-тен-

дин эзирии автомобильди башкарып шыдавас болду-рар. Чолаачы газ биле тормоз базар черлерин чазып, орук шимчээшкениниң чурумна-рын үрөп болур.

Эзирик чолаачы бодунга-даа, орук шимчээшкениниң киржик-чилеринге-даа улуг айыылды тургузуп, озал-ондакка чедирип болурун утпаңар. Хензиг-даа арага амзапкаш, кажанда-даа руль артынга олурбаңар.

Тываның Кадык камгалал яамызы дамды-даа арага ам-зааш, машина шуут мунмазын база сагындырып турар.

/ ТМГ Медээлер.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

“Тыва медиатрууп” ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация техно-
логиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федерал-
дыг албанның Енисей эргелели
«Шын» солунну 18.10.2022 чылда
бүрүткээн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарың авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыт-
тыг саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадыгы дээш
авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
3085 кезек

2023 ЧЫЛДА “ШЫН”
СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 864 рубль.
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10